

ENSAR KİMLİĞİNİN OLUŞUMUNA ETKİ EDEN FAKTÖRLER

Abdurrahman DEMİRCİ*

ÖZET

Arap yarımadasında hakim kültür, dini açıdan şirk; siyasi açıdan ise asabiyetti. Değerler karmaşası olan şirk ve adaletsizlikleri meşru kılan asabiyet kültürü nedeniyle Evs-Hazrec, Arap yarımadasında iç savaşı en yoğun yaşayan kabile olmuştur. Bir asrı aşan bu çatışma süreci, bir kısır döngü olmasının yanı sıra Medine'yi de yaşanmaz hale getirmiştir. Medineli Müslümanlar, İslam'ı kabul ederek bu iki unsurun yerine İslam'ı koymuşlardır. Evs-Hazrec, başta Kureyş olmak üzere tüm müşrikleri karşısına alıp İslam'ın sancaktarlığını yapmış; mal, can ve nesil olmak üzere her şeyini kaybetme pahasına da olsa bu uğurda ısrarcı olmuştur. Ancak İslam Tarihi alanında yapılan çalışmalarda Ensar kimliği genelde yapılan maddi fedakârlıklar öne çıkartılmak suretiyle tanıtılır. Kendileri ise hiç bir zaman bu husus üzerinden Ensar'ı tanımlamamıştır. Ensar'ı tanıyabilmek için bu karakteri meydan getiren unsurları bilmek gerekir. Biz bu çalışmamız ile Ensar kimliğini oluşturan unsurların kendi iç çatışmalarının oluşturduğu yıkımlar başta olmak üzere, ilahi yardım, Hz. Peygamber'in yoğun gayretleri, kendi fedakârlıkları ve cesaretleri olduğunu gördük. Tüm bu etkenler ile Ensar kimliğinin kabile kültürüne alternatif oluşturduğunu ve bir sıfatın nasıl nesep olarak işlev gördüğünü tespit ettik.

Anahtar Kelimeler: el-Ensar, Akit, Akabe, Neseb, Örneklik, Diğergamlık,

THE FACTORS CREATING THE ANSAR IDENTITY

ABSTRACT

The dominant culture of pre-Islam Arabia was politeism and asabiyyah, one representing the religious culture the other the political. Due to shirk which represent a confusion of values and asabiyyah which legitimizes social injustice, the tribes of Aws and Hazrech engaged a fierce civil war. The war continued for about a century and made Madinah an unlivable place. By embracing Islam, the Madinan tribes replaced these dynamics with those of Islam; after which Aws and Hazrech became the forebearers of the new faith. Challenging the most powerful tribe of Arabia, the Quraysh, they risk their lives, property, and family members. We seek to find out how this Ansar identity became an alternative to tribal culture and how this new character shaped the new Islamic community.

Keywords: Ansar, Pledge, Akaba, Lineage, Exemplifying, Generosity

Giriş

Hz. Muhammed, risaletin Mekke döneminde Kureyş müşriklerinin yoğun baskısına bir çözüm olması amacıyla Müslümanlara

* Mardin Artukoğlu Üniversitesi, demirci4753@gmail.com

Habeşistan'a hicreti tavsiye etmiştir. Ancak "Allah bir yol gösterinceye kadar" açıklaması ile de bu çözümü muvakkat bir tedbir olarak nitelemiştir. Hicret için Habeşistan'ın tercih edilmesinin nedeni, Hz. Peygamber'in Habeş kralını adil olarak tanımlamış olmasıdır. Hz. Peygamber, Habeş kralı Necâşi'nin ardından idareyi ele alacak kişinin tavrı bilinemeyeceği ya da temelli bir hicret yurdu arayışında olduğu için bu sözü söylemiş olabilir. Bu hicretin nedeni, Habeşistan'da İslam'ı yaymak veya bu hamle ile Mekke'de temerküz etmiş şirk yapısını bertaraf etmek değildi. Çünkü Habeşistan'da kurumsallaşmış bir Hıristiyanlık egemendi ve Müslümanların yegâne amacı da an itibarıyla zulümden kurtulmaktı.

Habeşistan'a yapılan hicret ile Mekke'de İslam adına kısmi bir rahatlatma olmuşsa da bu çözüm nihai olamamıştır. Nitekim buradan kısa sürede dönüşler olmuş ve Medine hicreti ile birlikte son kalanlar da dönmüşlerdir. Burada konumuz açısından değinmemiz gereken husus, Habeşistan'a hicret edenlerin karşılaştıkları muameledir. Kureys'in aleyhteki yoğun çabalarına rağmen, Habeşistan kralı en-Necâşi Ashame b. Ebcer tarafından sahiplenilen Müslümanlar, burada herhangi bir baskı ile karşılaşmamışlardır. Ayrıca Necâşi'nin Müslüman olarak öldüğüne dair rivayetler de vardır. Ancak Müslümanları himaye etmesi ve maddi yardımlarına rağmen¹ Necâşi ve çevresinde Müslüman olduğu söylenenler için Ensar sıfatı kullanılmamıştır. Bunun başlıca sebepleri, muhtemelen burada kitlesel bir İslamlaşmanın sağlanamaması ve İslam için maddiyatı aşacak derecede fedakârlıkların gerçekleşmeyişidir.

İslam'ın yayılması ve Müslümanların hayat hakkının korunması hususunda İslam Tarihinde birçok lider şahıs ve topluluk tarih sahnesinde var olmuştur. İslam'a veya Hz. Muhammed'e destek olmaları yönüyle hepsinin faaliyetleri aynı amaca hizmet etmiştir. Ancak Evs-Hazrec kabilelerinin varlığı, İslam kültüründe öyle yer etmiştir ki bu iki kabile adeta Ensar ismiyle müşahhas hale gelmiştir. Nitekim Ensar, Hz. Peygamberin ashabından bir kesimi nitelemek için, diğer bütün isimlerin yerini almış ve adeta bir kabile adı olmuştur.² Medine şehri, İslam kültüründe gördüğü işlev yönüyle farklı isimlere de layık görülmüştür. Nitekim halkın Müslümanlara olan sadakati nedeniyle Medine'ye verilen isimlerden birisi de Karyetu'l-Ensar'dır.³

Ensar üzerine yapılan değerlendirmelerde, genelde maddi fedakârlıklara odaklanılır ancak Ensar kimliğini meydana getiren unsurlara de-

1 Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail Buhari, (ö. 256/870), *Sahîhu'l-Buhârî*, (haz. Bedreddin Çetiner), Çağrı yay., İstanbul 1992, c. II, Menâkıbu'l-Ensar, 38.

2 İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, XIV, s. 160.

3 Nureddin Ali es-Semhûdî, *Vefâu'l-Vefâ bi Ahbâri Dâri'l-Mustafa*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Beyrut, 1984, I, s.19.

ğınılmaz. Hatta bazen yapılan maddi fedakârlıklar, Ensar karakterinin önemini gösterme adına akıl almaz boyutlara vardırırlar. Fakat nedense Evs-Hazrec'in kendisi, maddi fedakârlıkları ile övünmek yerine Hz. Peygamber'i ve Müslümanları himaye noktasında yaptıklarına dikkat çeker. Çünkü Ensar'ı tanımlarken öne çıkarılan maddi fedakârlıklar, belirli bir zaman dilimi için geçerlidir. Ancak İslam'ı savunma ve himaye hususları Ensar toplumu var olduğu müddetçe devam etmiştir.

Ensar üzerine ülkemizde makale ve kitap düzeyinde farklı çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalarda genelde ele alınan konular şu şekildedir:

- Ensar- Muhacir kavramlarının tanımları, kabile yapıları, hicret, Ensar-Muhacirun bütünleşmesi,⁴

- Dini tercih ifadesi olarak Ensar-Muhacir kavramları ve Ensar kavramının Medine'deki birleştirici rolü,⁵

-Hicretin muhatabı ve muhacirin tamamlayıcısı/ev sahibi olarak Ensar,⁶

- Evs-Hazrec kabilelerinin nesebi, İslam'ı kabulden sonra Hz. Peygamber ve Hulefa-i Raşidin döneminde Müslümanlıktan sonra siyasi, idari ve askeri alanlardaki faaliyetleri,⁷

Medine'nin, hicretle birlikte yaşadığı sosyo-kültürel dönüşüm⁸

Söz konusu çalışmalar genelde hicret olayını merkeze alıp, Ensar-Muhacir kavramlarını tanımlar ve ardından da hicretin önemi, sonuçları ve Ensar'ın İslam'a hizmetlerini konu edinir. Fakat bu çalışmalarda:

-Ensar karakterinin oluşumundaki kabilevi çatışmaların etkisi,

-İlahi yardımın Ensar kimliğinin oluşumundaki katkısı,

-Hz. Peygamber'in Ensar-Ensar ve Ensar-Muhacir arasında oluşturmaya çalıştığı samimiyet,

-Ensar'ın cesaret ve tercihinin önemi,

özetle ilahi ve beşeri faktörler birbirinin bütünüleyicisi olarak bir arada ele alınmamıştır. Biz çalışmamızda işte bu hususları bir bütünlük içinde ele alıp, Ensar karakterinin oluşumunu rivayetler ışığında etraflica inceleyeceğiz.

4 Hüseyin Algül, "Muhacirun-Ensar Üzerine Bir Araştırma", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1993, V, sayı: 5, s. 25-52.

5 Adnan Demircan, "Siyasetin Kültürel ve Sosyal Hayattaki Yansımaları Bağlamında 'Ensâr ve Muhacir' Kavramları", *Anemon: Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2013, I, sayı: 1, s. 7-16

6 Adnan Demircan, *Nebevi Direniş Hicret*, Beyan yay., İstanbul 2015.

7 Fethullah Zengin, *Ensar Kitabı/İslam Tarihinde Ensar*, Ensar yay, İstanbul, 2015.

8 Mustafa Safa, *Hz. Peygamber Döneminde Medine'nin Sosyal Yapısı*, Araştırma yay., Ankara, 2015.

Hz. Peygamber, Arap yarımadası içinde Müslümanlara kucak açacak ve onu himaye edecek kabile arayışı sürecinde onlarca kabile ile görüşmüştür. Bunlar arasından sadece Evs-Hazrec'in cevabı diğerlerinden farklılık arz eder. Dolayısıyla Evs-Hazrec'in olumlu cevabı öncesinde tebliğ çalışmalarının seyrini, Akabe biatlarına kadar yaşanan süreci ve kabilelerin tavırlarını incelemekte yarar vardır.

Tebliğın Muhatabı Kabileler

Hz. Peygamber'in tebliğ yolunda harcadığı çaba, olağanüstü niteliktedir. Bu durum Kuran'da bir eleştiri olarak bile yer almıştır.⁹ Bir beşerin tahammül etmede zorlanacağı bu tebliğ çalışmaları, İslam Tarihi kaynaklarında genelde bir takım olağanüstülüklerle bezenerek anlatılmaya çalışılır. Nitekim Taif dönüşü yaşadığı duygusal çöküntüler üzerine rivayet edilen melek haberleri, buna verilecek örneklerdendir.¹⁰ Taif dönüşü Mekke'ye girmesinin imkânsızlığına rağmen yoluna devam etmesi, yardımcısı Zeyd'i de şaşırtmıştır. Zeyd b. Harise'nin, Mekke'ye girişin imkânsızlığını dile getirmesi üzerine Hz. Peygamber, "Ey Zeyd, Allah senin görmediğin yerden bir çıkar yol kılar. Allah dine yardım edecek, resulünü galip kılacaktır"¹¹ şeklinde cevap vermiştir. Şüphesiz bunun izahı, yine asabiyetle yapılabilir. Kendisini ambargo yılında asabiyetle koruyan Benî Haşim ve Benî Muttalib'den sonra, bu kez de Benî Huzâ'dan Mut'im b. Adiy devreye girmiştir. Asabiyet, Mekke dönemindeki tüm olumsuzluklar içinde Hz. Peygamberin imdadına yetişen önemli bir fırsattır.¹² Ancak İslam şirk kültürü için tehlike arz etmeye başladığı andan itibaren asabiyet, tebliğe imkân vermemiş, sadece hayat garantisine yardımcı olmuştur.

Tebliğın açıktan yapılmaya başlandığı 4. yıldan itibaren Hz. Peygamber her hac mevsimini fırsat olarak değerlendirmiştir. Nitekim Hz. Peygamber; Benî Amir b. Sa'saa, Muharib b. Hasafe, Fezâre, Gassân, Mürre, Hanife, Süleyym, Abs, Benî Nadr, Benîl-Bukâ, Kinde, Kelb, el-Hâris b. Ka'b, Uzre ve el-Hadârime olmak üzere birçok kabileye tebliğde bulunmuştur.¹³ Her kabileye tebliğde bulunmakla birlikte caydırıcı olması hasebiyle ismi ve şerefi ile ünlü kabileleri daha fazla tercih

9 eş-Şuarâ 26/3.

10 Rivayete göre Taif dönüşü Hz. Peygamber gökte Cebrail (a.s)ı görmüş ve 'dağlar meleği'nin onun emrini beklediğini belirtmiştir. Bu olay nedeniyle -Taif halkını cezalandırmak için- Resulullah'ın emrini beklediğini belirtmiştir. Bkz. İmaduddin Ebû'l-Fida İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turki, DâruHicr, Cize, 1997, c. IV, ss. 340-341. Hz. Peygamber'in Taif'te karşılaştığı tepkilerin kat be kat fazlasını Mekke'de yaşamasına rağmen Mekke halkının ivedi bir şekilde cezalandırılmasına dönük Dağlar Meleği ile her hangi bir melek diyaloguna kaynaklarda rastlamadık.

11 Muhammed İbn Sa'd, *Kitabu't-Tabakâti'l-Kebîr*, thk. Ali Muhammed Ömer, Mektebetu'l-Hanci, Kahire 2001, I, s. 181.

12 Muhammed Abid el-Cabiri, *Arap-İslam Siyasal Aklı*, çev. Vecdi Akyüz, Kitabevi yay., İstanbul 2001, s. 112.

13 İbn Sad, *Kitabu't-Tabakâti'l-Kebîr*, I, s. 184.

etmiştir.¹⁴ Bu süreçte bazılarının davete verdikleri cevapların daha olumsuz ya da ümit var olması¹⁵ nedeniyle, bu kabilelerin isimleri yer kaynaklarda almıştır. Tebliğ olumsuz cevap verenlerin dayanağı, Kureyş eşrafının muhalefeti ve aleyhteki faaliyetleridir.¹⁶ Mekke'ye gelen onlarca kabileye İslâm'ı tebliğ edip, kendisine ve Müslümanlara sığınacak bir yurt arayan Hz. Muhammed, Kureyş'in takibi ve yalanlama çabaları sebebiyle çağrısına olumlu karşılık bulamıyordu. Nitekim Kureyş, Hz. Muhammed'in olumsuz propagandasını Arap yarımadasına öyle yapmıştı ki Hz. Peygamber'i kendi dinleri için adeta öncelikli tehdit olarak lanse etmişti. Kureyş'in aleyhteki faaliyetleri, kabilelerin Hz. Peygamber'in tebliğ çalışmalarına ön yargıyla bakmalarına sebep olmuştur.¹⁷

Kabilelerden Hz. Peygamber'e verilen cevaplar, kabilevi yaşamın mantığını ve yarımadaadaki siyasi dengeleri özetler nitelikteydi.¹⁸ Kabilelerin İslâm'a olumlu cevap vermemesinde, ikna sürecinden ziyade, içinde buldukları şartların da önemli bir payı vardır. Çünkü çoğunluğu, kabile içi çatışmalara çözüm aramak için değil, sadece dini ritüellerini ifa etmek için Mekke'ye gelmekteydi. Dolayısıyla bu şartlarda Kureyş kabilesini karşılarında almak, cesaret gerektiren başlıca bir sorundu. Başta Benî Hanîfe olmak üzere, kabilelerin genel anlamda tebliğ olumsuz hatta yer yer sert tepkiler vermesinde ise bedevi kültür oldukça etkilidir.¹⁹ Benî Şeyban, tebliğ daha olumlu yaklaşırsa da reddetme hususundaki bahanesi hazırды. Çünkü kendileri hâlihazırda Kısra'ya karşı sorumlu idi. Bu sorumluluk da Kısra'ya yönelik akınları engellemek ve en önemlisi de sosyal ve siyasi anlamda her hangi bir değişim ortaya atmamak ya da bir yenilikçiye kucak açmamaktı.²⁰

Tüm kabileler Arap kabile mantığı itibariyle bir takım çekişme ve mücadeleler içindeydi. Ancak bunlar içinde en büyük sıkıntıların yaşandığı kabileler Medine'den gelenlerdi. Çünkü diğerleri Mekke'ye hac için gelirken bunlar, kendi kardeş kabilelerine karşı ittifak arayışı içindeydi. Her önemli kabile gibi Benî Kayle (Evs ve Hazrec'in anne-

14 Ebû Muhammed Cemaleddin İbn Hişam, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekka, İbrahim el-Ebyari, Abdülhafız Şelebi, Dârü'lhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, t.y., II, s. 67; Ebû'l-Kâsım Abdurrahman es-Süheyli(ö.581/1185), *er-Ravdu'l-Unuf fî Şerhi's-Sireti'n-Nebeviyye li-İbn Hişam*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y., II, s.241.

15 Belâzurî, Kinde kabilesinin oldukça yumuşak bir tavır sergilediğini aktarır. Bkz. Ebû'l-Abbas Ahmed b. Yahya Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşraf*, thk. Muhammed Hamidullah, Dâru'l-Meârif, Mısır 1959, I, s. 238.

16 İbn Sa'd, *Kitabu't-Tabakât'l-Kebir*, I, s. 184.

17 Takıyuddin Ahmed b. Ali el-Makrizi, *İmtau'l-Esma*, thk. Muhammed Abdulhamid en-Numeysi, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1999, I, s. 49.

18 İbn Hişam, *es-Sire*, II, s. 66.

19 Bedevi Arapların küfürdeki bu inatçı tavırları hususunda bkz. et-Tevbe, 9/97. Nitekim Hanifeoğulları küfürdeki bu inatçı tavrını irtidat hareketlerindeki öncülüğüyle de devam ettirmiştir.

20 İbn Kesir, *el-Bidâye*, IV, s. 358.

lerine nispetle ortak adı)²¹ de Hz. Peygamber'in İslam'a kazandırma-ya çalıştığı büyük bir kabile idi. Hz. Peygamber, akrabalık bağlarının yanı sıra Hicaz Yahudilerinin yurdu olması yönüyle de burayı iyi bilmekteydi. Çünkü kendilerine hitap ederken "Yahudilerin komşuları" demişti. Onun Evs-Hazrec'e tebliğde bulunması, bazı araştırmalarda Medine'nin konumu itibariyle ekonomik açılardan analiz edilmeye çalışılır.²² Şüphesiz hicretin yapılacağı mekân olan Medine'nin, Mekke'nin kuzey ticaret yolları üzerinde bulunuyor olması, ileride gerçekleşen gazve ve seriyyelerden de anlaşılacağı üzere Mekke ticareti için büyük bir engeldi. Ancak bu durum, Hz. Peygamber'in Medine'yi hicret yeri olarak seçme nedenlerinden ziyade sonuçları arasında sayılabilir. Çünkü Hz. Peygamber'in tebliğ yaparken yegâne hedefi, İslam'a güvenli bir yurt ve müntesipler kazandırmaktı.

Medineliler yarımada içinde sorun yaşayacaklarını bile bile Ensar olmayı kabul ettiler. Çünkü aralarında neredeyse kendi elleriyle kendilerini bitirecek bir sorun yaşamakta idiler. Kendileri daveti kabul cesareti kadar, ilk andan itibaren sergiledikleri korkusuz tavırları ile de öne çıkıyorlardı. Örneğin, Akabe görüşmelerinde ısrarla harp ehli olduklarını dile getirmişlerdir.²³ Hz. Peygamber'in Akabe'de kendileriyle gizlice görüşme talebinin en büyük faydası Evs-Hazrecedir. Çünkü buraya müşrik akrabalarıyla birlikte gelmişlerdi. Görüşmenin gizli yapılmasına rağmen, Kureyş'in soruşturmaları neticesinde bu durum Evs-Hazrec arasında Müslüman-Müşrik paydalarında muhtemel bir çatışmaya sebep olabilirdi. Hz. Peygamber'in Ensar'a öğrettiği ilk hususlardan birisi de zaman-zemine göre tedbirli davranma hususudur. Ensar resulle biatlaşırken anlık bir hevesle davranmamış, aralarından bazı lider şahıslar, biatin mahiyeti ve riskleri hususunda dikkat çekici konuşmalar yapmışlardır. İslam'ı himayenin başlıca riskini Abbas b. Ubâde b. Nadle "kıızıl ve siyahla savaş olarak" tanımlamıştır.²⁴ Bu tanımlama, önlerine çıkacak tek engelin Kureyş olmayacağını, bilakis yarımada dışındaki yönetimlerle de mücadele içinde olacaklarını gösterir. Bir diğer husus ise bu yolda yaşanacak olan mal-mülk ve en önemlisi can kaybıdır. Aslında Ensar olma durumu burada devreye girmektedir.

Genelde yapılan tanımlamalarda muhacirlerle yapılan mal-mülk paylaşımına vurgu yapılmak suretiyle Ensar idealize edilir. Hâlbuki Akabe'deki ifadeleri ile bizzat Ensar'ın kendisi, daha ilk anda, yaptığı tercihle neleri kaybedeceğini göze almıştır. Çünkü Ensar aynı zamanda bir tarım toplumdur ve dışarıya karşı caydırıcı bir silahlı güç hali-

21 Cevad Ali, *el-Mufasssal*, IV, s. 132.

22 Demircan, *Nebevi Dîrentiş Hicret*, s. 85.

23 İbn Hişam, *es-Sîre*, II, s. 85.

24 İbn Hişam, *es-Sîre*, II, s. 88.

ne gelmesi ise onun asli meşgalesini ikinci plana bırakması demektir. Buna rağmen Ensar, ileride gerçekleşecek olan mal paylaşımından öte, maddi olanaklarından hatta canından feragat etmeyi bile hiç tereddüt etmeden göze almıştır.

Ensar Kimliğini Oluşturan Etkenler

Hz. Peygamber, Mekke dışına yönelik tebliğ çalışmalarını sürdürürken, özellikle dokunulmazlığın olduğu hac mevsiminde, farklı zamanlarda Medinelilerle hacılarla görüşmeler gerçekleştirmiştir. Medine içindeki siyasal çatışmaların yoğunluğu ilk görüşmelerde tebliğin başarısını engellemiştir. Ancak risaletin 10. ve 11. yıllarında Hz. Peygamber bu defa Hazrec kabilesiyle görüşme yapmıştır. Bunda hedefine ulaşan Hz. Peygamber, muhataplarıyla art arda 2 yıllık görüşme ve biatler yapmış ve İslam Tarihi'nde yeni bir dönem başlatmıştır. Bu andan itibaren Hz. Peygamber ve Mekke Müslümanlarının himayesi için sorumluluk üstlenen ve bu uğurda her türlü fedakârlığı yapan Evs-Hazrec, İslam Tarihi'nde Ensar olarak adlandırılmıştır.

İlahi yardımın, kabile içi çatışmaların Evs-Hazrec'de meydana getirdiği olumsuzlukların, resulün çaba ve uygulamalarının ve Ensar'ın cesaret dolu çabalarının Ensar kimliğini oluşturan nedenler olduğunu düşünmekteyiz. Evs-Hazrec'in Ensar olmasını sağlayan nedenler, aralarında İslam'ın yayılma hızı hususunda da etkili olmuştur.²⁵ Tüm bu nedenlerin yanında bireysel faktörler de hızlı yayılmada oldukça etkilidir. Şöyle ki Abdüleşheloğulları lideri Sad b. Muaz ve Useyd b. Hudayr'ın, İslam'ın Medine'de yayılmasını engellemek için çaba sarf edecekken bir anda Müslüman olmaları²⁶ bireysel tercihi ve lider faktörünü öne çıkarır. Dolayısıyla genel anlamda bakıldığında Ensar karakterinin oluşumunda sırasıyla kabilecilik kültürü ve iç çatışmaların olumsuz etkisi, ilahi yardım, Hz. Muhammed'in yoğun çabaları ve son olarak da Evs-Hazrec'in cesaret dolu tercih ve gayretleri etkili olmuştur. Şimdi bu etkenleri sırasıyla inceleyebiliriz.

1. Kabilevi Çatışma

Cahiliye döneminde Arap yarımadasında kabile düzeninde yaşayan Arapların kendi aralarında yaptıkları savaşlar Eyyâmü'l-Arab olarak adlandırılır.²⁷ Başta Medine olmak üzere, birçok yerde yapılan iç harplerde çok sıradan nedenler görmek mümkündür. Hatta bazen harpler

25 Cevad Ali, *el-Mufasssal*, IV, s. 132. Cevad Ali, Medine'nin mümbit toprağı ve su kaynaklarıyla dolu olmasının halkını yumuşak tabiatlı ve gönlü açık hale getirdiğini söyler. Ancak bu gibi yorumlar muhtemelen Mekke'ye kıyasla söylenmektedir. Yoksa aynı durumun bir sayfiye durumunda olan ancak Hz. Peygamber'e olumsuz cevap veren Taif için söylenmesi mümkün değildir.

26 Süheyli, *Ravdu'l-Unûf*, II, s. 258.

27 Mehmet Ali Kapan, "Eyyâmü'l-Arab", *DİA*, İstanbul, 1995, XII, s. 14-16.

zaten önemsiz olan sebepleri unutturacak bir nitelik taşırdı.²⁸ Örneğin Benî Bekir ve Benî Tağlib arasında cereyan eden ve yaklaşık kırk yıl süren Besûs harbinin nedeni bir dişi deveydi. Keza Abs ve Zibyan arasında da at yarışı yüzünden savaşlar cereyan etmişti. Nitekim Evs-Hazrec de kendi aralarında, irili ufaklı bir sürü savaş yapmış olup²⁹ İslam davetiyle karşılaştığında yaklaşık 120 yıllık bir iç savaşın yorgunluğu içindeydi.³⁰

Ma'rib seddinin yıkılışı nedeniyle Amr b. Âmir b. Hârise b. Sa'lebeoğulları, Güney Arabistan'dan kuzeye doğru göçmüşlerdir.³¹ Bunların Evs-Hazrec kolu, yurt olarak kendilerine Medine'yi seçseler de burada huzuru bulmaları kolay olmamıştır. İlk etapta Medine'nin yerlisi olan Yahudilerle uzun süre çatışmışlar yaşamışlar, Medine'nin hâkimiyeti ellerine geçtikten sonra bu defa da kendi aralarında çatışma ve savaş ortamı doğmuştur. Aralarında başlayan mücadelelerde, muvakkat bazı ittifaklar aracılığı ile üstünlük sürekli el değiştirmiştir. Bunların kimisi ufak çaplı ve kabile kolları arasındaki çatışmalar, kimisi ise uzun zaman devam edecek nitelikte, tüm kolların iştirak ettiği ve önemli kayıpların yaşandığı geniş kapsamlı idi. Bunlardan Semir,³² Ka'b b. Amr el-Mâzinî,³³ Serâre,³⁴ Rabîu'z-Zaferî,³⁵ Fariğ,³⁶ bireysel nedenlerden ötürü meydana gelen çatışmalardır. Bazen de Husayn b. Eslet'te olduğu gibi bireysel bir çatışma bir intikam savaşına evrilmiş ve olay tüm Evs-Hazrec kolları karşılıklı çatışma içinde yer almıştır.³⁷ Tüm bu sayılan çatışmalarda savaşı başlatan bireysel çatışmalar, karşı tarafın caydırıcı gücü nedeniyle ödenen diyetler ardından sonlanmıştır. Ancak Evs-Hazrec arasında bazen misafirleri sebebiyle bile büyük ölçekli çatışmalar vuku bulmuştur. Örneğin Hâtub bunlardan biridir. Çatışma, Evs'e misafir olan Salebeoğullarından birisinin öldürülmesi ile başlamıştır. Beni Hars b. Hazrecoğullarının saldırısı ile başlayan savaş adını, öldürülen misafirin ev sahibi olan Hatub'dan alır. Komşu kabilelerin sulh için yaptığı girişimler sonuçsuz kalmış ve savaş Hazrec'in zaferiyle sonuçlanmıştır.³⁸ Bu savaşın artçı çatışmaları da olmuştur. Bunlardan birisi Rabî' savaşıdır. Rabî' denen mevkide yapılan bu savaşta Evs hezimetle uğramıştır. Bir diğer artçı vaka da Bakî'dir. İki taraf, "Bakî'u'l-Ğarkad" denilen yerde tekrar karşılaşmış,

28 Muhammed Surûr Zeynel Abidin, *Dirasât fi's-Sireti'n-Nebeviyye*, Dâru'l-Erkam, Birmingham 1988, s. 21.

29 Cevad Ali, *el-Mufasssal*, IV, s. 139.

30 es-Semhûdî, *Vefâ*, I, s. 215.

31 Cevad Ali, *el-Mufasssal*, IV, s. 129.

32 İbnu'l-Esir, *el-Kâmil*, I, 519; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, IV, s. 138-139.

33 İbnu'l-Esir, *el-Kâmil*, I, s. 519-521.

34 İbnu'l-Esir, *el-Kâmil*, I, s. 522; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, IV, s. 139.

35 İbnu'l-Esir, *el-Kâmil*, I, s. 526.

36 İbnu'l-Esir, *el-Kâmil*, I, s. 528-530.

37 İbnu'l-Esir, *el-Kâmil*, I, s. 524-525.

38 İbnu'l-Esir, *el-Kâmil*, I, s. 531.

Evs galip gelse de neticede anlaşmaya oturulmuş, ancak diyet olarak Hazrec tarafından verilen üç kişi Evs kabilesi tarafından öldürülmüştür.³⁹ Bunun üzerine Hazrecliler savaş için hazırlanmış ve “Hadâik” denilen yerde Evsliler ile karşılaşmıştır. Neticede taraflar şiddetli bir şekilde savaşmış ve birbirlerini yok edecek noktaya gelmiştir. Evslilerin kendilerine rehin olarak bırakılan üç genci öldürmelerinden dolayı bu vakaya “Ficâr” adı verilmiştir.⁴⁰

Evs ve Hazrec kabileleri bu defa “Mudarrıs” ve “Muabbis” denilen iki duvarın yanında karşılaşmış, şiddetli bir şekilde günlerce savaştıktan sonra Evsliler hezimete uğrayıp evlerine ve kalelerine çekilmiştir. Sonra Amr b. Avfoğulları ile Evs kabilesinden Evs Menâtoğulları bir araya gelip Hazrec kabilesiyle sulh anlaşması yapmak istemiş, fakat Evs kabilesinden Abdüleşheloğulları ile Zaferoğulları bu sulh anlaşmasına “Hazrec kabilesinden intikam alıncaya kadar sulh anlaşmasına yanaşmayacağız” diyerek karşı çıkmıştır. Bu arada Amr b. Avfoğulları ile Evs Menâtoğullarının sulh teklifini bir fırsat bilen Hazrec kabilesi, onlara karşı baskılarını artırmıştır. Çatışmaların yoğunlaşması ile Evs kabilesinden savaşı sürdüren Abdüleşheloğulları ile Zaferoğulları haricindeki diğer kollar, Medine’den göç etmeyi bile düşünmüşlerdir. Muabbis ve Mudarrıs vakasında büyük bir hezimet yaşayan Evs kabilesi mensupları umre bahanesiyle Mekke’ye gelerek Kureyşle savaş ittifakı yapmışsa da bu ittifak Ebû Cehil tarafından iptal edilmiştir.⁴¹ Bu görüşmeler esnasında Hz. Peygamber Evsli heyeti İslam’a çağırmıştır. Hazrec’e karşı Kureyş’ten destek aramaya geldikleri için, tebliğin risklerini görebilen Enes b. Rafi’: “Çok garip; düşmana karşı Kureyş’ten destek bulmaya geldik, Kureyş’i de düşman edinerek mi dönelim?” demişse de bu görüşmede içlerinden Hz. Muhammed’in davetinden etkilenenler olmuştur.⁴²

Evs kabilesi, Hazreclilere karşı Yahudi Nadr ve Kurayzaoğullarına ittifak teklifinde bulunmuştu. Hazrecliler bu durumu öğrenince Nadr ve Kurayzaoğullarına bir elçi göndererek kendilerine savaş ilân ettiklerini bildirdiler. Bunun üzerine Nadr ve Kurayzaoğulları “Biz Evslilerle böyle bir ittifak anlaşması yapmak niyetinde değiliz” diyerek Hazreclilere haber gönderdiler. Fakat Hazrecliler onların bu sözlerindeki sa-

39 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, s. 533-534.

40 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, s. 534-535.

41 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, s. 535-536.

42 Belâzurî, *Ensâb*, I, s. 238; Şibli Numani, Medineli Araçların Buâs harbi ardından Kureyş’e barış için aracı olmaları amacıyla geldiğini, ancak bu girişimin Ebû Cehil, tarafından sonuçsuz bırakıldığını öne sürmektedir. Bkz. Mevlânâ Şibli Numânî, *Son Peygamber Hz. Muhammed*, çev. Yusuf Karaca, red. Muharrem Tan, İz Yay., İstanbul 2012, s. 178. Hâlbuki bu izah hem Buâs’tan önce gelen Evs heyetinin tebliğe verdiği olumsuz tepki hem de Buâs’tan sonra iç savaşa çözüm olacağını ümit etikleri Hz. Peygamber’in çağrısına uyan Hazrec’in tavrına uymamaktadır. Aslında Ebû Cehil, Buâs’tan önce ittifak için gelen Evs’in yaptığı anlaşmayı bozmuştur.

dakatlerini garanti etmek için Nadr ve Kurayzaoğullarından kırk genci rehin aldılar. Bunun üzerine onlar Evs kabilesiyle ittifak yapıp Hazrec kabilesine karşı koydular. Hazrecliler, bunun üzerine, yanlarında rehin bulunan Nadr ve Kurayzaoğullarının gençlerinin bazılarını öldürdüler. Nihayet Evs kabilesiyle Nadr ve Kurayzaoğulları, Hazreclilere karşı bir araya gelip şiddetli bir şekilde savaştılar. Yahudiler ahde vefa göstermedikleri için bu vakaya “İkinci Ficâr Vakası” adı verilmiştir.⁴³

Nadr ve Kureyzaoğulları birbirlerine yardım etmek üzere Evs kabilesiyle olan muahedelerini tekrar yenilediler ve savaş hazırlığına başladılar. Bu arada diğer Yahudi kabileleri de Nadr ve Kurayzaoğullarına katıldı. Hazrecliler bu durumu öğrenince bir araya toplanıp savaş için hazırlık yaparken müttefikleri Eşcâ ile Cüheyne kabilesine de haber gönderdi. Evsliler de müttefikleri olan Müzeyne kabilesine haber saldılar. “Buâs” mevkiinde karşılaşan taraflar şiddetli bir şekilde savaştı. Evsliler, “Urayd” tarafına doğru kaçmağa başlayınca liderleri Hudayr, bu geri kaçışı görüp kabilesini savaşa tahrik etti ve bunda da başarılı oldu. Neticede Hazrecliler hezimete uğradı. Evs kabilesi bu savaşta galip gelmesine rağmen, Beni Nadir ve Beni Kureyza'nın yaptığı gibi Hazreclilere ait eşyaları yağmalamadı. Bunda en büyük neden, savaş bitiminde kardeş kabile oldukları yolunda kendilerine Hazrec tarafından yapılan telkinlerdi.⁴⁴

Evs kabilesinin Amr b. Avfoğulları kolundan olan Süveyd b. Sâmit, Hz. Peygamber'e iman eden ilk Medineli olarak gösterilir. Kendisi hac ibadeti için geldiği Medine'de okuduğu şiirlerle dikkat çekmiş, ancak resulün kendisine Kuran okumasından da hayli etkilenmiştir. Bu olay Buâs harbinden önce vuku bulmuş olup, bu savaşta ölen Süveyd'in Müslüman olduğu rivayet edilir.⁴⁵ Özellikle İslam'ın Evs-Hazrec tarafından kabulünde Süveyd'in etkili olduğu yönündeki yorumlara rastlamak mümkündür.⁴⁶ İkinci olay ise yine Evs'ten bir şahıs olan Iyas b. Muâz'la ilgilidir. Hz. Peygamber kendilerine İslam'ı tebliğ edince Iyas'ın olumlu yaklaşımı Ebû'l-Hayser Enes b. Rafi' tarafından sert tepki görmüş ve topluluk, İslam'ı kabul etmeden Medine'ye geri dönmüştür. Kısa süre sonra Iyas'ın tekbirler ve tehliller getirerek⁴⁷ Müslüman olarak öldüğü rivayet edilmektedir.⁴⁸

Müslüman olduğu öne sürülen her iki şahsın da Evsli olması, Evs-Hazrec arasında İslam'da öncelik noktasında bir yarış anlamına gele-

43 İbnu'l-Esir, *el-Kâmil*, I, s. 533-534.

44 İbnu'l-Esir, *el-Kâmil*, I, s. 538.

45 İbn Hişam, *es-Süre*, II, s. 69.

46 Numani, *Son Peygamber*, s. 178.

47 İbnu'l-Esir, *el-Kâmil*, I, s. 610.

48 İbn Hişam, İbn İshak'ın Asım b. Ömer b. Katâde'den gelen rivayette Iyas'ın Müslüman olarak öldüğü bilgisini aktarır. Bkz. İbn Hişam, *es-Süre*, II, s. 69.

bilir. Ayrıca ileride görüleceği üzere İslam'ı ilk kabul edenlerin hepsinin Hazrecli olması, bunu düşündüren bir durumdur. Bir kahraman ve şair olmasına rağmen, Süveyd'in İslam'ı Medine'de yayma hususunda herhangi bir çalışma yapmaması şaşırtıcıdır. Çünkü İslam'ı kabul eden Hazreclilerin Medine'ye döner dönmez yaptıkları tebliğ faaliyeti o derece etkili olmuştur ki hemen hemen her evde Hz. Peygamber konuşulmuştur.⁴⁹ Ayrıca her iki şahsın İslam'ı kabul edip, Medineli Arapları etkilemiş olmaları hususu, Mekke'de karşılaştıkları son peygamberi Yahudilerden önce davranıp tasdik etme düşüncesinde olan Hazreclilerin durumuyla çelişir.

Evs-Hazrec arasında cereyan eden en önemli ve son çatışma olan Buâs'ın ardından, bu defa Mekke'ye hac için giden mağlup taraf Hazrec, ittifak arayışı içinde olmamıştır. Hazrecli heyetin miladi 620 yılında yaptıkları bu hac ziyareti, planlı olmasa da Medine'nin siyasi ve sosyo-kültürel yapısını değiştirecek bir duruma yol açmıştır. Çünkü aralarındaki en şiddetli savaş olan Buâs harbinin yıkıcılığı da o ölçüde olmuştur. Hz. Aişe'den gelen bir rivayet Buâs'ın bir fırsat oluşturduğu şeklindedir. Bu tespit, Buâs'ta ölen ve muhtemelen İslam'a karşı çıkacak kabile liderleri sebebiyle yapıldığı şeklinde yorumlanır.⁵⁰ Ancak Buâs harbindeki büyük kayıplar sebebiyle geriye Evs'ten Ebû Amir, Hazrec'ten ise Abdullah b. Übey gibi liderler de kalmıştır. Bu iki şahıs da İslam'a azılı düşmanlık etmiş, birisi nifak üzere ölürken diğeri Medine'yi terk ederek müşrikler safında İslam'a savaş açmıştır. Dolayısıyla Medine'de İslam'a düşmanlık edebilecek lider kesimin Buâs'ta ölmüş olması, İslam için bir fırsat olarak görülmemelidir.⁵¹ Neticede Evs-Hazrec arasında yılların oluşturduğu bir düşmanlık söz konusudur ki Buâs'tan sonraki durum için bile yapılan "soğuk savaş"⁵² tanımlaması oldukça yerindedir. Ayrıca kabile liderlerinin İslam'a yaklaşımı yine de mesafelidir. Bunun en açık örneği Sa'd b. Muaz'ın konuşmasıdır. Mus'ab b. Umeyr İslam'ı Medine'de yaydığı ve oradaki yeni Müslümanlara imamlik yaptığı esnada, henüz müşrik olan Sa'd'ın tepkisini çekmiş ve Useyd b. Hudayr'a "Beldemize gelip zayıflarımızı kandıran şu iki şahsa git ve onları kov, beldemize gelmelerini engelle" şeklinde tembihte bulunmuştur.⁵³ Buâs öncesinde ve sonrasında yapılan tebliğler, sonuç açısından birbirlerinden iyi ayırt edilmelidir. Öncesinde Mekke'ye gelen Evsliler davete icabet etmezken, sonrasında

49 İbn Hişam, *es-Sîre*, II, s. 73.

50 Semhûdî, bu tespitten yola çıkarak Evs-Hazrec'in Buâs'ta hayatını kaybeden liderleri için şöyle der "Onlar İslam'a iman etmeyecek, kibirlenecek, İslam'a girmekten imtina edecek, cahiliyeye sıkı şekilde bağlı ve başkasının emri altına girmeyecek ölçüde kibri ve muhalefetinde aşırı kimselerdi." Bkz. Semhûdî, *Vefâ*, I, s. 218.

51 Semhûdî, Buâs'tan sonra Evs-Hazrec'e lider olan şahısların itaate meyilli ve yumuşak huylu olduklarını söyler. Bkz. Semhûdî, *Vefâ*, I, s. 405.

52 W. Montgomery Watt, *Muhammad at Medina*, Oxford University Press, Great Britain 1956, s. 173.

53 İbn Hişam, *es-Sîre*, II, s. 78.

gelen Hazrecliler, İslam'ı kabul etmiştir. O halde, iç harbin son halkası olan Buâs ile Medineli Araplar için hayat tahammül edilemez bir noktaya varmıştır demek mümkündür.⁵⁴ İşte Hz. Aişe'nin Buas savaşını bir fırsat olarak görmesini bu noktadan ele almak gerekir.

Habeşistan hicreti yarımada dışında acem diyarına yapılmıştı. Bu hicret, yarımadanın geleneksel bağına her hangi bir zarar vermiyordu. Ancak yarımada içinde başka bir belde de olsa, civâr⁵⁵ gibi bir himaye türü ile değil de İslam paydası ile himayeyi göze almak, Medine için bir yıkımdı. Çünkü Ensar Arap geleneğinde bir ilke imza atıyordu. Ayrıca muhacirler İslam'a girmeyen aile üyelerini de terk ederek dindaşlarına sığınacaklardı. Daha ilginç olanı, yarımadanın iç savaşla boğuşan bu iki kardeş kabilesi sadece kendisini değil yarımadanın sosyo-kültürel yapısını da değiştirecek bir çağrıya ev sahipliği yapacaktı. Dolayısıyla bu denli büyük bir risk almak, bitmek bilmeyen ve kabileyi yok olmanın eşğine taşıyan kabilevi çatışma ortamı nedeniyle olmuştur.

Evs-Hazrec, iç harbin sebeplerinden birinin Yahudi kabileleri olduğunu çok iyi bildiğinden, onlarla olan anlaşmasını Akabe'de bitirme kararı almıştır. Çünkü bu antlaşmalar Evs-Hazrec'in eski halinin devamlılığı anlamına gelmekteydi. Akabe'de bunu dile getirmelerinin sebebi, Akabe'ye muvakkat bir gözle değil, bilakis ciddiyetle bakmalarıdır. Ancak bu hususu dile getiren Ebû Heysen b. Teyyihan'ın "Bizimle bazıları -Yahudiler- arasında bağlar var, biz onları keseceğiz, bu durumda ilerde bu yolda başarılı olursan bizi terk edip kavmine döner misin?"⁵⁶ sorusu birliktelik yanında, aslında Ensar karakterinin sürekliliğine de işaret eder. Burada siyasi bir pazarlık değil,⁵⁷ Medine'deki sosyal ve siyasal hayata çekidüzen verme durumu vardır. Çünkü Medine Arapları her ne kadar Yahudilerle siyasal ittifaklar yapmış olsalar da bu ittifaklar genel anlamda Araplarla Yahudiler arasında değil, bilakis kabileler arasında yapılmıştır. Ancak Akabe'deki ittifak farklıdır. Artık Evs-Hazrec, bir blok oluşturma yolunda olup, bu da kabile paydasında bir kampaşmanın bitişi demektir. Bu sözler aslında, bulunan çözümün gelip geçici olmadığını bir ifadesidir. Nitekim ileride Benî Nadir Yahudilerine sürgün haberini ulaştıran Muhammed b. Mesleme, kendisine dostluklarını hatırlatan Yahudilere "Artık kalpler değişti ve İslam -önceki- ahitleri ortadan kaldırdı" ifadesini kulla-

54 Belâzurî, *Ensâb*, I, s. 239.

55 Civâr, Araplarda cahiliye ve İslami dönemlerde haksızlığa uğrayanı koruma altına alma durumudur. Bkz. Ahmet Önkâl, "Civâr", *DİA*, İstanbul 1993, VIII, s. 34-35.

56 İbn Hişam, *es-Sîre*, II, s. 84.

57 Adnan Demircan, Evs-Hazrecin Hz. Peygamberle yaptıkları ittifakı, Yahudilerle olan ittifaka alternatif olarak gördüklerini söylemektedir. Bu nedenle Akabe akdini bir siyasi ittifak olarak yorumlamaktadır. Bkz. Adnan Demircan, *Nebevi Direnîş Hicret*, Beyan Yay., İstanbul 2015, s. 81. Halbuki Evs-Hazrec bununla Medine'de sadece siyasal değil, sosyo-kültürel açılardan da bir dönüşüm istemektedir. Bu da yeni bir dini mensubiyetle ve dışa açılma ile olacaktır.

nacaktır.⁵⁸ Bu duruş Akabe'de verilen sözün neticesidir. Çatışmalarda taraf olan ve Ehl-i Kitap olmasına rağmen iki kabileyi uzlaştırma gibi bir hedefi asla benimsemeyen Yahudilerin, Medine'deki sosyal hayata bir çözüm üretemedikleri bu ifadede özetlenmektedir.

Hicretle birlikte Medine'de eskiden beri süregelen kabilecilik anlayışının değişmesi artık kaçınılmazdır. Çünkü hicret ederek gelenlerin, kabile paydası üzerinden değil de İslam referansı ile gelmesi, Medine'de Mekke'nin fethine kadar muhacir sayısının giderek artmasına, Evs-Hazrec açısından kabilecilik anlayışının bir dönüşüm yaşamasına sebep olmuştur.⁵⁹ Ancak bu durum, kabileciliğin bitirilmesine yönelik bir girişim olarak yorumlanmamalıdır. Çünkü Hz. Peygamber, daha Mekke'de iken Medineli kabilelerden birer temsilci seçmiştir. Bu şahısların görevleri kaynaklarda farklı şekilde tanımlanmıştır. Buna göre nakibler kabile ölçeğinde temsilci,⁶⁰ tebliğci, aracı, haberci⁶¹ olmak üzere birçok farklı görevle tanımlanmıştır. Hz. Peygamber nakiblere "Siz kavminizden sorumlusunuz... ben de kavimimden sorumluyum" diye tembihte bulunmuştur. Yalnız buradaki temel fark, seçimin tüm kabileler üzerinden değil de İslam'a giren ve ona hizmet edecek kabile üzerinden yapılmış olmasıdır. Dolayısıyla Evs-Hazrec, kabileciliğin yıkıcı sonuçlarından kurtulmanın kabileciliği merkeze koymayan İslamla olabileceğini anlamış ve bir asrı geçen çatışma ortamını, kendileri ve Kureyşli Müslümanlar için bir fırsata dönüştürmeye çalışmıştır.

2. İlahi Yardım

Hz. Peygamber'in risaletine engel olan şeylerin bir kısmı, aslında hem hayat garantisi hem de İslam'ı tebliğ için birer fırsattı. Bunların başında kabilevî yaşam gelir. Kabile liderlerinin İslam'a olan düşmanlığı, İslam'ın Mekke'de hatta tüm yarımadada yayılmasını engellerken, yine kabile mantığının temelini oluşturan asabiyet, bunun zıddına bir işlev görmüştür. Ebû Cehil, Hz. Muhammed'in peygamberliğiyle, "Ey AbduMenâfoğulları, bu sizin Peygamberinizdir" diyerek alay edince bir başka müşrik Utbe b. Rabîa kendisine "Bizden niye bir Peygamber ve bir hükümdar olmasın ki?" diye cevap vermiştir.⁶² Bu diyalog, inanç birliğine karşın kabileler arası mücadele, asabiyet ve kabile şerefi konularına verilecek önemli bir örnektir. Mekke'de İslam'a yönelik muhalefet şirk üzerinden sürdürülmesine rağmen, Arap kültüründe din değil, kabile yapısı üst kimliği oluşturmaktaydı. Dolayısıyla tebliğin

58 Taberî, *Tarhu'r-Rusûl ve'l-Mulûk*, thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim, Dâru'l-Meârif, Kahire, t.y., II, s. 552.

59 Demircan, *Nebevi Direniş Hicret*, s. 140.

60 Hasan, başkanlık yapmak üzere temsilciler seçildiğini söyler. Bkz. Hasan, *İslam Tarihi*, c. I, s. 133; Numani, kabilelerinin ileri gelenlerinden olan bu şahısların İslamı kabulünün tüm kabileyi de bağladığını öne sürer. Bkz. Numani, *Son Peygamber*, s. 179.

61 Numani, *Son Peygamber*, s. 180.

62 İbnu'l-Esir, *el-Kâmil*, I, s. 608.

bu şartlarda Mekke'de yaklaşık 13 yıl sürmüş olması, aslında ilahi bir yardımdır. Neticede 13 yıllık Mekke risalet süresi boyunca kuşatıcılık açısından din, tam anlamıyla kabile etkeninin önüne geçememiştir. Ancak bundan daha çarpıcı olanı ise yine kabileciliğin şekil verdiği Arap kültürünü tamamen altüst edercesine Medineli Evs-Hazrec'in Ensar rolünü üstlenmesidir. Çünkü bu tercih, yarımada kabile yapısına alternatif bir sosyal değişim ve dönüşüm demektir. Bu da kabilenin yerine inancın üst kimlik olarak kabul edilmesidir.

Hz. Peygamber'in Mekke'de tebliğ çalışmalarına devam etmesi için yine şirk kültürünün dini kabullerinden birisi olan ve aslında İlahi yardımdan sayılabilecek haram ayları beklemekten başka çaresi yoktur. Çünkü Ebû Talib'in ölümünden sonra bir diğer amcası Ebû Leheb, kabile kültürünün ruhu demek olan asabiyeti hiçe sayarak onu sahiplenmediği gibi, hac için gelen kabilelere de kendisini hedef haline getirmiştir. Hz. Peygamber bu maddi ve manevi baskı ve dışlanmışlık ortamında bıkmadan tebliğini sürdürmüştür. Bu çabalar, Medineli Evs-Hazrec'in olumlu cevabı ile meyvesini vermiştir. Kabilelere yönelik tebliğ çalışmalarının Evs-Hazrecle hedefine ulaşması, Siyer kaynaklarında ilahi bir lütuf olarak tanımlanır. Örneğin İbn Sa'd bu durumu "Nihayet Allah dinini desteklemek, elçisine yardım etmek ve vaadini yerine getirmek istedi. Bu amaçla Allah elçisine verdiği değerden dolayı onu Ensar'dan bir grubun semtine sevk etti"⁶³ şeklinde yorumlamıştır. İbn İshak ise "Allah nimetinden onlara dilediğini vermek, nebisine yardım etmek, İslam'ı ve Müslümanları güçlendirmek, şirki ve ehlini zelil kılmak istediğinde Ensar Resulle Akabe'de ahitleşti"⁶⁴ demektedir.

Hz. Peygamberin soyu, dede tarafından Evs-Hazrec'in Benî Neccar koluna dayanır. Hz. Peygamberin babası, dayıları Benî Neccar'ın yanında annesi Âmine de Medine'nin Ebva köyünde vefat etmiştir.⁶⁵ Nitekim Hz. Peygamber tebliğ esnasında Evs-Hazrec'e akrabalık bağından bahsetmiştir.⁶⁶ Çünkü Benî Adiy b. Neccar, dedesi Abdülmuttalib'in dayıları olmaktadır.⁶⁷ İlahi yardım olan akrabalık bağı muhtemelen tebliğde bir ülfet oluşturmak amacıyla dile getirilmiştir. Ancak burada Evs koluyla yapılan önceki görüşmelerde bu bağdan bahsedilmemiş olması bir şeyi değiştirmez. Çünkü bu esnada zaten Evs kabilesi kardeş kabile olan Hazrec'e karşı ittifak arayışındadır. Dolayısıyla kendilerine bir akrabalık bağından bahsedilmesi ülfet teşkil etmeyecektir.

63 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, s. 185.

64 İbn Hişam, *es-Sîre*, II, s. 81.

65 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, s. 79, 95.

66 Muhammed b. Hasan İbn Zebâle, *Ahbârü'l-Medine*, Merkezi Buhûs ve Dirâsâtî'l-Medineti'l-Münevvere, Medine 2003, s. 69.

67 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, s. 79.

Ensar terimi sadece muhacirlere olan yaklaşımı üzerinden değil, kendi aralarındaki uyum, insicam ve hayırda yarışma yönüyle de ele alınmalıdır. Çünkü Akabe sözleşmeleri ile İslam'ın ilk faydası Medine içine olmuştur. Evs-Hazrec'in kendi içinde eski kavgacı ve savaşçı geleneklerini sürdürmeyişinin sebebi, İslam'ı kabulleridir. Zaten kendi içlerinde bir dostluk kuramadan muhacirlere kucak açmaları da mümkün değildir. Hazrecli hacılar, Hz. Peygamberle ilk karşılaştığında içinde buldukları durumun vahametini özetlercesine şöyle demişlerdir: "Geride öyle bir kabile bıraktık ki içinde bu denli düşmanlık ve kötü durum olan başka bir topluluk bilmiyoruz. Umarız Allah senin sayende onları bir araya getirir, senden duyduklarımızı onlara aktaracağız ve onları senin mesajına davet edeceğiz, bu kabul ettiğimiz dini onlara arz edeceğiz, eğer Allah onları bu din üzere toplarsa senden daha güçlüsü yoktur."⁶⁸ Bu ifade, çağrının kendisine, yani ilahi lutufa bir vurgu vardır. Kuran'da: "Şayet yeryüzündeki şeyleri tümüyle harcasaydın, sen onların kalplerini uzlaştıramazdın. Fakat Allah onların arasını uzlaştırdı. Şüphesiz O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir."⁶⁹ ayeti, Evs-Hazrec'in İslam öncesi durumlarına etraflıca değinirse de Hazrec'in yakındığı bu düşmanlık boyutuna işaret etmektedir.⁷⁰ Kuran'da Ensar'ın nitelikleri anlatılırken onların muhacirlere yönelik koşulsuz sevgisine işaret edilir.⁷¹ Kendi aralarında amansız bir savaş içinde olan bu iki kabilenin bu denli bir koşulsuz sevgisi, herkes için değil, bilakis dinleri için kendilerine sığınan muhacirlere yöneliktir ve bu da bir ilahi yardımdır.

Medine'de kabile liderlerinin hızla ikna edilmesi veya ikna olması sonrasında İslam daveti ciddi bir ilgi görmüş ve hicret öncesinde 13 yıllık Mekke süresince ulaşılan Müslüman sayısına Medine'de ulaşılmıştır. Böylece Evs-Hazrec arasında var olan kabilevi rekabet, hicretle birlikte devam etse de artık boyut değiştirmiş ve bu defa İslam yolunda hayırda yarış şekline dönüşmüştür. Daha önce de belirttiğimiz üzere Müslüman olmalarına rağmen birbirinin ardında namaz kılmayan Evs-Hazrec'in, Mus'ab b. Umeyr'in imamlığı ile aynı safta toplanabilmesi, kalplerin yavaş yavaş birbirine karşı yumuşadığının göstergesi olup bu da bir ilahi yardım ile gerçekleşmiştir.⁷²

68 İbn Hişam, *es-Sîre*, II, ss. 70-71.

69 el-Enfâl, 8/63.

70 Burada ülfetle kastedilen Evs-Hazrec'in yaşadıkları tefrika ve dağılma ardından İslam'la bir araya gelmeleridir. Bu da düşmanlıktan sonra kardeş olmak demektir. Onların başta Hz. Peygamber olmak üzere muhacirlere Ensar olmalarının ilk aşaması aralarında ülfet oluşmasıdır. Bkz. Ebû Cafer Muhammed et-Taberî, *Camîu'l-Beyân An Te'vîli Âyi'l-Kuran*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turki, Dâru Hicr, Cize, 2001, XI, s. 256-259.

71 Haşr suresi 59/9. ayette Ensar'ın kendilerine sığınan muhacirlere yönelik fedakârlıklarından bahsedilirken isâr kavramı kullanılır. İsar, ihtiyaç halinde iken bile kişinin elindeki imkânları bir başkası için kullanması durumudur. Bkz. Mustafa Çağrı, "İsâr", *DİA*, İstanbul, 2000, XXII, s. 490-491.

72 "Şayet yeryüzündeki şeyleri tümüyle harcasaydın, sen yine de onların kalplerini uzlaştıramazdın. Fakat Allah onların arasını uzlaştırdı. Şüphesiz o mutlak güç sahibi ve hakimdir." Enfâl 8/63. ayetin tefsiri için bkz. Taberî, *Camîu'l-Beyân*, XI, s. 256-259.

Kuran'da Medineli kardeş kabilelerin dünyevi hiçbir ikna aracı ve metodu ile bir araya gelmeyeceği vurgulanmaktadır. Aslında bu tespit, kendilerinin hiçbir metâya değer vermediklerinin de ifadesidir. Dolayısıyla bu anlayıştaki insanların ellerinde olan maddiyatı yardım için harcamalarından daha tabii bir şey olamaz. Maddiyata önem veremeyişleri, kendilerini kabileciliğin çıkarıcı mantığından da ayrı bir yere koyar. Hazrec kabilesi, Hz. Peygamberle görüşmelerinde bu tespit ve yakınmaları ile aslında kısmen bir iç huzur ve sükûn arayışında olduklarını itiraf etmekteydi. Çünkü iç savaş, kendilerine kısa süreli bir üstünlük ve zaferden başka hiç bir şey sağlamıyordu.

İbn İshak'ın aktardığı bir rivayete göre Hz. Peygamber Akabe'de ilk karşılaştığı Hazreclilere yaklaşıp Yahudi mevalisinden olup olmadıklarını sormuştur. Rivayete göre, bu esnada tebliğ talebini kabul eden Hazrec'in, hidayete yönelme sebeplerinden birisi de Yahudi kabilesinin etkisidir.⁷³ Medine'de Araplardan önce yerleşmiş olan Yahudi kabileleri vardı. Bunlar, ticaret ve ziraatta oldukça mahir, içlerine kapalı, ancak yanı başlarında yaşayan müşrik Araplarla da ilişki içindelerdi. Genelde Evs-Hazrec'in İslam'ı kabulünde ilahi bir yardım olarak Yahudi tevhit anlayışının etkili olduğu söylenir. Hatta Yahudilerle bir arada yaşıyor olmaları, Allah'ın bir lutfu olarak tarif edilir.⁷⁴Bazı çalışmalarda putperestlik inançlarını zayıflamasında, nübüvveti anlamada ve davete icabette Yahudi kültürünün etkili olduğu söylenmektedir.⁷⁵ Ancak Yahudi kültürünü İslam'ı kabulde başlıca bir neden olarak görmek doğru değildir. Arapların Yahudiler aracılığı ile cennet, cehennem, Allah'ın birliği, yüceliği, yeniden dirilme, hesap vs. gibi inançlarından haberdar olmaları mümkündür. Ancak Yahudilerin bu denli etkisine rağmen İslam'ı kabul eden Hazrecli altı kişilik heyet, aslında şirk kültürü üzere Mekke'ye hac yapmaya gelmiştir. Keza birinci ve ikinci Akabe biatına gelenlerin kafilesinde çok sayıda müşrik Medineli Arap da bulunmaktaydı. Dolayısıyla an itibarıyla Medine'de şirk kültürü bir geçiş dönemi yaşamamaktaydı. En önemlisi de bu tarz söylem ve tespitler, Hz. Peygamber'in tebliğdeki başarısını da önemsiz bir duruma indirgemektedir. Keza böyle bir yorum yapılması durumunda, İslam'ı kabul eden Hazrec kabilesinden önce Evsle yapılan görüşmede bahsedilen Yahudi etkisinin olmaması şaşırtıcıdır.

Kaynaklarda Hazrec kabilesinin İslam'ı kabul etmesinin nedeni olarak Yahudilerin Evs-Hazrec'i yeni gelecek Peygamber sayesinde mağlup etme yönündeki tehditleri gösterilir. Ancak Hazreclilerin sırf

73 İbn Hişam, *es-Sire*, II, s. 70.

74 Yusuf b. Abdilberr en-Nemerî, *ed-Dürer fi İhtisârül-Meğazive's-Siyer*, thk. Şevki Dayf, Dâru'l-Meârif, Kahire 1991, s. 67.

75 Hasan İbrahim, Hasan, *İslam Tarihi*, çev. İsmail Yiğit, Sadreddin Gümüş, Kayihan Yay., İstanbul 2011, I, s. 126-127.

bu tehditle Hz. Peygamber'e iman etmiş olmaları da mümkün değildir. Çünkü semavi din mensubu olan Yahudiler yaklaşık bi'setin 11. yılına kadar Hz. Peygamberle herhangi bir iletişime henüz geçmemiştir.⁷⁶ Ayrıca Mekke döneminde Habeşistan'dan bir Hıristiyan heyetinin gelip İslam'a girmiş⁷⁷ olmasına rağmen, Medine'den bireysel ya da toplu, herhangi bir ziyaretin gerçekleşmemesi manidardır. Bu yöndeki bir değerlendirme son iç savaş olan Buâs harbinde Hazrec'in mağlup olması nedeniyle yapılmış olmalıdır. Keza aynı delil açısından bakılınca, Buâs harbinden önce Mekke'de kendilerine tebliğde bulunan Evs kabilesi mensuplarının İslam'a girmesi gerekirdi. Çünkü Evs kabilesi, Benî Kureyza ve Benî Nadir kabileleri ile müttefikken böyle bir bilgiye rağmen İslam'ı tercih etmemeleri düşünülemez.

Arap kültüründe silah ve savaşın yerini bazen bir o kadar önemli olan şiir alırdı. Araplar şiiri silah aracılığı ile gerçekleştirmede zorlandıkları şeyleri ya da kahramanlıklarını yad etmek ve tarihe not düşmek için kullanırlardı. Nitekim Hz. Peygamber Arabın yegâne söz sanatı olan şiire yasak getirmemiş, bilakis Ensar'dan Abdullah b. Revahâ ve Hassan b. Sâbit gibi bazı şairleri teşvik etmek suretiyle bu kültürün olumlu yönlerini tebliğe hizmet etmek için kullanmıştır. Nitekim Hz. Peygamber'in kılıç ve sözde, Arabın en güçlülerıyla desteklendiği tespiti bu noktada oldukça önemlidir. Bu ifade Evs-Hazrec'in silahlı mücadeledeki azmi yanında Arap kültürünün karakteristik özelliği olan söz sanatındaki ustalıklarına da dikkat çeker.

İlahi yardım, Ensar'ın takdir ve taltif edilmesini de kapsar. Çünkü Ensar bu yöndeki her ifadeyi, bir övünç ve iftihar vesilesi olarak dile getirmiş ve bu nitelermeler Ensar rolünün devamlılığına neden olmuştur. Nitekim Kuran'da Ensar'ı öven ve onu örnek olarak gösteren pek çok ayet vardır.⁷⁸ Bu ayetlerin ışığında olsa gerek, Enes b. Malik "Allah bizi Ensar olarak adlandırdı" demiştir.⁷⁹ Bu taltif, Ensar'ın, görevine adeta sarılarak yerine getirmesini sağlamıştır.

İlahi yardım hususunda bir diğer husus ise Evs-Hazrec'in beklentisidir. Hz. Peygamberin tebliğde bulunduğu Amiroğulları'nın söylemleri, Ensar'ın farkını ortaya koyma hususunda hayli önemlidir. Amiroğulları, Hz. Peygamber'den sonra elde edilecek siyasi gücün idaresini talep ederken Evs-Hazrec, İslam'ın başarısı ardından Hz. Peygamberle birlikteliğin devamlılığı garantisini almak istemiştir. Yine Benî Amir, himaye karşılığında yönetim şartı koşarken Evs-Hazrec ise himaye

76 Üstelik Nadr b. el-Hâris ve Ukbe b. Ebî Muayt Kureyş tarafından Hz. Muhammed'in risaleti hususunda bilgi almak için Medine'ye gönderilmiştir. Ancak bu görüşme ardından bile Yahudiler Mekke'ye gelmemiştir. Bkz. İbn Hişam, *es-Sîre*, II, s. 321.

77 Süheyli, *er-Ravdu'l-Unûf*, II, s. 179.

78 el-Enfâl 8/74, Tevbe 9/100, el-Hasr 59/ 9.

79 Buhârî, *Menâkibu'l-Ensar*, 1.

karşılığı cennet vaadine razı olmuştur.⁸⁰ Bu vaat, ölünceye kadar devam edecek olan bir süreci ifade eder.

3. Hz. Peygamber'in Çabaları

Hz. Peygamber, İslam'a davet hususunda belki de en çok Evs-Hazrec kabilesi için çabalamıştır. Kendilerinin içinde buldukları şartlar gereği İslam'a olan ihtiyaçları ve kendi iç sorunlarına çözüm arayışları gibi birçok husus yanında akrabalık bağları da bunda etkilidir. Medineli hacılardan Evs kabilesine yapılan ilk tebliğ, kabul görmemiştir. İkinci tebliğ ise Hazrec'e yapılmıştır. Bu tebliğ başarılı olmuş ve ilk 6 Müslüman'ın hepsi Hazrec kabilesindedir. Hz. Peygamber ilk görüşme ardından Hazreclilerle aynı yerde bir sonraki yıl görüşmek üzere sözleşmiş ancak Mekke'de Müslümanların yaşadığı baskılara rağmen hicret için ısrarcı olmamıştır. Bununla muhtemelen Hazrecli Müslümanların Medine'de herhangi bir toplumsal baskı yaşamalarının önüne geçmek istemiştir. İlk Akabe biatında Evs'ten de Müslümanlar vardır. Evs kabilesinin bu durumda İslam'a meyletmesinin de iyi tahlil edilmesi gerekir. Çünkü İslam'ı ilk kabul eden Hazreclilerle birlikte ikinci görüşmede aralarında husumet olmasına rağmen Evs'ten insanların olması da şaşırtıcıdır. Bunun nedenini aradaki kabile diyalogunun tamamen kesilmemiş olması⁸¹ yanında Kureyş'in Evs'e verdiği destek sözünden cayması olarak görenler de vardır.⁸² Ancak Buâs harbinde Evs'in galip gelmiş olması böyle bir delili geçersiz kılar. Dolayısıyla Evs'ten bu guruba katılanlar bir inat üzere değil, tercih üzere bunu yapmıştır demek mümkündür.

Yapılan ilk biatın içeriği tamamen Medine'nin sosyal yapısını ilgilendiren hususlardan ibarettir. Bu biatın savaştan âri olduğunun bir ifadesi de kadınlar biatı olarak adlandırılmış olmasıdır. Biatın şartları: şirk, hırsızlık, zina, çocuk katli, iftiranın yasaklanması ve iyilik hususunda elden gelen çabanın gösterilmesinden ibaretti.⁸³ Bu şartların yerine getirilmeleri durumunda Hz. Peygamber kendilerine ödül olarak cenneti vaat etmiştir. O halde bundan çıkarılabilecek en önemli sonuç; Ensar, İslam'ı yaşamak karşılığında zaten cenneti hak edecektir ve henüz himaye şartına sıra gelmemiştir. Bir diğer önemli husus ise, Hz. Peygamberin bu şartlarla Medine'nin sosyo-kültürel yapısını düzeltmeyi hedeflemiş olmasıdır. Çünkü bu zamana kadar şirk ve kabilecilik kültürünün sonuçları sebebiyle kendisini yok etme noktasına getiren Medine Araplarının bir sosyal dönüşüme ihtiyaçları

80 İbn Hişam, *es-Sîre*, II, s. 89.

81 Buâs harbinde bir Hazrecli olan Abdullah b. Übey kendi kabilesinin Evsle savaşmasına izin vermemiştir.

82 Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Mehmet Yazgan, Beyan yay., İstanbul 2011, s. 138.

83 İbn Hişam, *es-Sîre*, II, s. 75.

vardı. Böylece, şirkten uzak durarak onun bir getirisi olan, çocukları diri diri gömmek yasaklanmakta, keza iki kabilenin çatışmasına sebep olabilecek hırsızlık, iftira ve zina gibi kötülüklerin sonlandırılmasıyla da çatışma ortamı bitirilmesi hedeflenmekteydi. Bu dönüşümü hızlı bir şekilde sağlamak amacıyla da Hz. Peygamber Mus'ab b. Umeyr'i kendileri ile beraber bir temsilci olarak göndermiştir. Mus'ab'ın, Medine'de Kuran okumak, İslam'ı öğretmek ve Medineli Müslümanları dinde fakih kılmak gibi görevleri olsa da Kuran'ı kendilerine sık sık okuması sebebiyle "okuyucu" olarak şöhret bulmuştur.⁸⁴ Böylece İslam'ın en büyük faydalarından birisi olan toplum olma/bir ve bütün olma anlayışı, Musab b. Umeyr'le Medine'de gerçekleşmiştir. Çünkü artık Evs-Hazrec onunla birlikte cemaatle namaz kılmaya başlamıştır. Mus'ab'ın imamlık görevi, Evs-Hazrec'in tarafsız birisi önderliğinde bir safta toplanması şeklinde anlaşılabilir gibi, henüz yeni Müslüman olmuş Medinelilerin yetersizlikleri nedeniyle namazlarda bir muhacire tabi olmaları şeklinde de düşünülebilir.⁸⁵ Her iki ihtimalde de Evs-Hazrec'in kaynaştırılması, eğitilmesi ve Muhacir-Ensar bağının sıkı tutulması gibi hedefler vardır.

İkinci Akabe biatı ise harp biatı olarak adlandırılır. İlginçtir, bu biatta kadınların da yer almasına karşın, maddelerinde savaştan bahsedilmesi nedeniyle savaş biatı olarak bilinir. Ubâde b. Sâmî'ten gelen bir rivayette, ikinci biatin şartları şu şekildedir: "Sıkıntıda ve ferahta, sevinç ve kederde dinleme ve itaat etmeye, başkasını kendisine tercih etmeye, idarenin ehline verilmesi hususunda tartışmaya girmemeye, her hal ve koşulda doğruyu söylemeye, Allah yolunda kınayanın kınamasından korkmamaya savaş biatıyla biat ettik."⁸⁶ Birinci biatte Medine'nin sosyal yapısı ve dinî hayatı üzerinde düzenlemeler varken, ikincisinde Medine'ye gelecek Muhacirler için yapılacak fedakârlıklar ve en önemlisi de siyasi bir düzen kurulacağı kabul edilmektedir.

Hz. Peygamber, Medine'de İslam'ın tebliği ve faaliyetlerin takibi için bir takım temsilciler seçmiştir. Bunlar, Akabe'ye katılım sayısına göre 9'u Hazrec 3'ü de Evs'ten olmak üzere 12 kişidir. Görevleri ise kendi kabilelerinin sorumluluğunu üstlenmeleri idi.⁸⁷ Hz. Peygamber bu kararı ile İslam'a hizmetin yanında, kabile gerçeğine ve lider kimliğine saygı duyduğunu ima etmiş, şehrin gerçeklerinden hareketle de bir gidişat belirlenmesini hedeflemiştir.

Hz. Peygamber Medine'ye geldiği andan itibaren Ensar-Muhacir arasındaki dostluğun sürekliliği için Müslümanlar arasında payla-

84 İbn Hişam, *es-Sîre*, II, s. 76.

85 Martin Lings, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, çev. Nazife Şişman, İnsan Yay., İstanbul 2012, s. 116.

86 İbn Hişam, *es-Sîre*, II, s. 97.

87 Demircan, *Nebevi Direnış*, s. 81.

şımı ve infakı öğütlemiştir. Hicretten hemen sonra Benî Salim yurdunda verdiği ilk hutbede “Yarım hurmayla bile olsa kendinizi -cehennem- ateşinden korumaya çalışın, bunu bulamayan, güzel bir söz söylesin ki bu da iyiliğin on katına yani yedi yüze kadar bir mükafatla mükafatlandırılmasıdır”⁸⁸ diyerek, aslında ziraatla uğraşan Medinelî Ensar’a imkan dahilinde infakı, Muhacirlere ise, elinde bulunan tek imkanı olan güzel söz söylemeyi tavsiye etmiştir. Ensar tarafından, mallarının paylaşımı teklif edilse de Resulullah bunu kabul etmemiş ve üründe paylaşımı önermiştir. Müslümanların Benî Nadir kuşatmasından elde ettikleri mallar, savaşı ele geçtiği için Hz. Peygamber’in tasarrufunda kalmıştır. Hz. Peygamber Ensar’a şu iki teklifi sunmuştur: Malların Ensar-Muhacir arasında taksimi ve var olan durumun devamı, ikincisi ise malların muhacirlere verilmesi ile artık kendi evlerine yerleşmeleri.⁸⁹

Evs-Hazrec’in iki lideri ganimetin muhacirlere verilmesi fikrini kabul etmiş, bunun üzerine Hz. Peygamber’in hayır duasını alan Ensar’dan sadece fakir olan iki kişiye bu mallardan verilmiştir. Nitekim Ensar’ın burada muhacir için yaptığı bu fedakârlık Kuran’da övülmüştür.⁹⁰ Bu mallar ile Medine’de yaşamakta olan birçok muhacir zengin olmuştur.⁹¹ Ensar’ın muhacirlere yaptığı maddi fedakârlıklar nifak güruhunun lideri olan Abdullah İbn Übey tarafından da dile getirilmiş, hatta İbn Übey bu tarz maddi fedakârlıklar yapılmasa muhacirlerin başka bir yere göç edebileceğini söylemiştir. Hâlbuki İbn Übey bu sözleri söylediğinde Ensar, Müreysî gazvesinin dönüş yolundaydı. Yani maddi paylaşım bir kenara Ensar, İslam için hayatını ortaya koymuştu.

Muhacirlere tanınan mal-mülk olanakları, engin hoşgörü, İslam uğrunda canını feda mantığı, muhacirlerin artmasına rağmen Ensar’ın sayıca azalmayı tercih etmesi gibi hususlar, münafık kesimin şaşıracağı ama Ensar kesiminin yaptığı fedakârlıklardır. Ancak yine de yapılan maddi fedakârlıklar uhuvvet ve Ensar karakterinde öne çıkarılmaması gereken taraflardır. Çünkü Resulullah’ın kardeşlik hukuku, dünya metai üzerine değil de, inanç esası ve birliğine dayanıyordu.⁹² Bu faaliyet, Medine İslam toplumuna aidiyetin bir ifadesidir. Yani Hz. Peygamber, cahiliye asabiyetini uhuvvet diyebileceğimiz potada eritmeyi başarmıştır.⁹³ Uhuvvetin maddiyat üzerine yapılmadığının bir başka delili de bu uygulamanın sadece mekân ve mal mülk sahibi olan Ensar ile Muhacir

88 Takıyyüddin Ahmed el-Makrizi, *İmtâu'l-Esma*, thk. Muhammed Abdülhamid en-Nemisi, Dâru'l-Kutubi'l- İlmîyye, Beyrut, 1999, I, s. 66.

89 Vakidi, *Meğâzi*, I, s. 379.

90 el-Haşr 59/9 ayetinin açıklaması için bakınız Vakidi, *Meğâzi*, I, s. 382.

91 Vakidi, *Meğâzi*, I, s. 379-380.

92 Muhammed er-Ravi, *el-Medinetu'l-Munevvere fi Ahdî'r-Risale*, Mektebetu'l-Ubeykan, Riyad 2006, s. 162.

93 Muhammed Ali, Sallabi, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, Dâru'l-Marife, Beyrut 2012, s. 314.

arasında değil de bizzat muhacirler arasında da yapılmış olmasıdır.⁹⁴ Gerçi Hz. Muhammed ile Hz. Ali arasındaki kardeşlik hususundaki rivayet zayıf olarak nitelenmekle birlikte,⁹⁵ muhacirler arasında bir kardeşlik kurulması rivayeti kaynaklarda mevcuttur.⁹⁶ İbn Kayyım, Ensar ile Muhacirler arasında bir uhuvvetin makul olduğunu, ancak Mekke'de Müslüman olan muhacirler arasında var olan İslam, soy ve yurt kardeşliği sebebiyle yeni bir uhuvvete ihtiyaç duymayacaklarını söyler.⁹⁷ Şüphesiz Mekke döneminde ya da muhacirler arasında bir uhuvvet yapıldığı rivayetinin sadece Belâzurî tarafından, üstelik senedsiz olarak rivayet edilmesinin⁹⁸ bunda payı büyüktür. Keza İbn Kesir, eğer Mekke'de bir uhuvvet yapılmış ise bunun, manevi bir kardeşleştirmeden ileri geçmediğini söyler.⁹⁹ İbn Kesir'in bu yorumundan hareketle, maneviyat bağının ilânihaye sürecek bir husus olduğunu ve Ensar kimliğinin de bunun üzerine bina edilmesi gerektiğini söylemek gerekir. Ancak maddiyat odaklı bir kardeşleştirmede zengin Ensar ile fakir Muhacirlerin eşleştirilmesi gerektiği delili¹⁰⁰ isabetli olmasa gerektir. Çünkü hicretle birlikte malını mülkünü yanında götürebilen Hz. Osman haricinde bütün muhacirler maddi anlamda aynı durumdadır. Mekke döneminde zengin ya da ticaret erbabı olsalar da burada hayata yeniden başlamak zorunda idiler. Dolayısıyla uhuvvet uygulamasında ve Ensar karakterinde maddiyatın ön plana çıkarılması anlayışı gerçeklerden uzaktır.¹⁰¹

Maddi paylaşım durumu uhuvvetin bir sonucudur. Uhuvvette, genelde öne çıkarılan husus, maddi paylaşım olarak aktarılsa da aslında öncelenen bu değildir. Muahatta zengin-fakir eşleşmesi değil de kabilelerin kardeşliği, ilim, fikir ve ticaret erbabı kardeşliği söz konusudur.¹⁰² Esasında uhuvvette öncelikli husus, dinde yardımlaşmaktır. Bu da iyilik ve takva üzere yardımlaşmak ve hakkı baki kılmak demektir.¹⁰³

94 Mahmud Şakir, *İslam Tarihi*, çev. Ferit Aydın, Kahraman yay., İstanbul 1995, I, s. 397-398.

95 İbn Kesir, *el-Bidâye*, IV, s. 562.

96 Belâzurî, *Ensâb*, I, s. 270.

97 İbn Kayyım Muhacirler arasında bir kardeşleştirmenin olmadığını olmasının da makul olmadığını söyler. Bunun sebebini de kendilerinin İslam uhuvvetine, mekân uhuvvetine ihtiyacı olmamalarına bağlar ve kardeşlik akdi olmaksızın aralarında neseb yakınlığı olduğunu söyler. Bkz. İbn Kayyım el-Cevziyye, *Zâdu'l- Meâd fi Hedyi Hayri'l-İbâd*, thk. Şuayb el-Arnaût, Abdulkadir el-Arnaût, Mektebetu'l-Menaru'l-İslamiyye, Beyrut 1994, IV, s. 64. Hz. Peygamberle ancak Hz. Ebû Bekir'in kardeş olma ihtimali olduğunu dolayısıyla muhacirler arasında bir uhuvvet ilanı yapılmadığı söylemini, Şii anlayışa karşı bir savunma psikolojisi ile açıklamak mümkündür.

98 Belazuri, *Ensâb*, I, s. 270.

99 İbn Kesir, *el-Bidâye*, IV, s. 561.

100 Şakir, *İslam Tarihi*, I, s. 399.

101 Mahmut Şakir, bu olayı maddiyat endeksli değerlendirmenin oryantalist bir bakış olduğunu ve bununla Müslümanları menfaat odaklı göstermeye çalıştıklarını söylemektedir. Bkz. Şakir, *İslam Tarihi*, I, s. 399.

102 Abdullah Abdülaziz b. İdris, *Muctemau'l-Medine fi Ahdîr-Resul*, Camiatu Melik Suud, Riyad 1982, s. 134.

103 Muhammed er-Râvî, *el-Medinetu'l-Munevvere fi Ahdî'r-Risale*, Camiatu'l-Melik Suud, Riyad 1992, s. 162.

Malda yardımlaşma hususunda Ensar'dan gelen ilk teklif, hurmalıkların paylaşımı şeklindedir. Ancak Hz. Peygamber bunu kabul etmemiş, muhacirlerin bağ-bahçede çalışması şartıyla üründen pay alma şartını getirmiştir.¹⁰⁴ Bu hususta çok âfâki paylaşım haberleri¹⁰⁵ kaynaklarda yer alsa da bu tarz haberler, kısmen yaşanan ve yapılanları idealize etmeye hizmet etmektedir. Çünkü Hz. Peygamber'in uhuvvet tesisinin mal, mülk, meta ve heva-heves üzere olma durumu yoktur.¹⁰⁶ Neticede Hz. Peygamber sorunun tespitini bizzat kendisi yapmış ve uygulanacak yöntemi de yine kendisi söylemiştir. “*Kardeşleriniz mal-mülk ve evlatlarını bırakıp geldiler. Onlar -muhacirler topluluğu- ziraatı bilmez. Onları sıkıntıdan kurtarın, ürüne ortak edin.*”¹⁰⁷ Dolayısıyla ürün ortaklığı belirlenen çözüm olup, mal veya bunun yanında her şeyin paylaşımını içeren teklifler, resulün teklif ve çözümüne uygun değildir.

Hz. Peygamber Ensar-Muhacirun arasındaki kardeşlik bağını güçlendirme yanında, Ensar arasındaki samimiyet hususunda da çok çaba sarf etmekteydi. Hicretten önce Medineli Müslümanların Yahudilerle siyasi bağlarını koparması, ardından da İslam'ın burada ege-men bir güç olması, Yahudi kabilelerini zor durumda bırakmıştır. Araplar arasında kabile savaşları demek olan Eyyâmu'l-Arab, cahiliye kültürünün nişanelerindedir. İşte Evs-Hazrec'in son iç savaşı olan Buâs'tan sonra İslam'a girmesi ile giderek pekişen kardeşlikleri Yahudileri rahatsız etmiştir. Nitekim bir ortamda Yahudi liderlerden Şe's b. Kays, bunu bir fırsata dönüştürerek Buâs günlerinden bahisle Evs-Hazrec'i birbirine yeniden kırdırma istemiştir. Durumu öğrenen Hz. Peygamber, bu tavrın cahiliye tavrı olduğunu, ayrıca İslam'da kat edilen bunca mesafeden sonra bunun düşünülmesinin vahametini dile getirerek, Evs-Hazrec'i teskin etmiştir.¹⁰⁸ Hz. Peygamber bu olayı cahiliye mantığı ile niteleyerek, Ensar arasında teşekkül etmiş olan İslam bağına vurgu yapmaya çalışmıştır.

Arap yarımadasında siyasal istikrar yurdu idi. Kutsal bir mekân olmasının yanında, ticari hayatın güveni açısından bu durum Ku-

104 Buhari, Menakıbu'l-Ensar, 5.

105 Sa'd b. Rebî'nin uhuvvette kardeşi olan Abdurrahman b. Avfa eşlerinden beğendiğini boşayıp verme olayı bu hususta verilecek sıra dışı bir örnektir. İfade şu şekildedir: “Ensar, benim malca en zenginleri olduğumu bilir. Malımı benimle senin aranda ikiye böleyim. İki eşim var, Bak onlardan hangisi senin hoşuna giderse onun ismini bana söyle de ben onu boşayayım. Boşayacağım o kadının iddeti geçince sen onunla evlenirsin dedi.” Bkz. Buhari, Menakıbu'l-Ensar, 3. Sa'd b. Rebî ile Abdurrahman b. Avf arasında geçen konuşmalar ve Sa'd'ın yapmaya çalıştığı fedakârlıklar için daha geniş olarak ayrıca bkz. Muhammed Ali Katîbî, Sad b. Rebî' el-Ensari, Dâru'l-Kalem, Dımeşk 1993, s. 115-127. Fakat Sa'd'ın bu teklifi sadece eşin boşanması açısından değil, malların bölüşülmesi noktasında da Hz. Peygamber'in belirlediği çözüme aykırıdır.

106 er-Ravi, *el-Medinetu'l-Munevvere fi Ahdi'r-Risale*, s. 162.

107 İbn Kesir, *el-Bidâye*, IV, s. 565.

108 Âli İmran 3/99. ayetinin nüzul sebebi için bkz. Taberî, *Camiu'l-Beyân*, V, s. 627-628.

reys tarafından hayli önemsenmekteydi. İslam'ın doğuşu ile birlikte Kureyş'in aristokrat yapısı ve refah ortamı giderek sarsılmaya başlamıştı. İslam'ın ikinci yurt olan Medine ise tam aksine siyasal ve sosyal bir kargaşa içindeydi. Dikkate değer husus, Mekke'de istikrarı ve huzuru bozma nedeni olarak gösterilen İslam, siyasal ve sosyal çalkantı içinde olan Medine'de istikrar ve kardeşlik ortamı tesis etmekteydi. Medine'nin İslam'la birlikte hızlı bir şekilde istikrara kavuşmasına rağmen asabiyet kültüründen tam anlamıyla arındığını söylemek imkânsızdır.¹⁰⁹ Nitekim ifk hadisesi ardından bu hareketin başını çeken Abdullah İbn Übey'in Hazrec'den olması Evs-Hazrec arasında karşılıklı sataşmaların yaşanmasına sebebiyet vermiştir.¹¹⁰ Hz. Peygamber İslam'a hizmetleri olan kabileleri sayarken Benî Kayle'nin Evs-Hazrec kollarını ismen zikretmemiş ve Ensar sıfatıyla yetinmiştir.¹¹¹ Hz. Peygamber belki de bu isimlendirme ile başta Evs-Hazrec olmak üzere Arap kültüründeki asabiyet ruhunu izale etmek istemiştir.¹¹²

Hız. Peygamber Medine'ye hicreti ardından dengeleri çok iyi tahlil etmiş ve Ensar-Ensar ve Ensar-Muhacirun kardeşliğini akamete uğratacak hiç bir şeye fırsat tanımamıştır. Ensar içinde de bölünme ve küskünlüğe fırsat vermemek için azami gayret göstermiştir. Örneğin Medine'deki kabileler içinden mümessil seçerken "Cibril Benim için seçiyor" demiştir.¹¹³ Belki de bu durum Ensar arasında muhtemel bir kırgınlığın da önüne geçmiştir. Herhangi bir alınganlık olmaması için her kabileden seçtiği nakiplerin içinde Benî Neccar'dan da bir temsilci vardı. Ancak Hz. Peygamber, Esad b. Zurâre'nin vefatı üzerine Benî Neccar'dan yeni bir nakib atamamış ve akrabalığa binaen kendisini Benî Neccar'ın temsilcisi olarak ilan etmiştir.¹¹⁴ Hz. Peygamber'in bu uygulamasının nedenini, hicretin gerçekleşmiş olmasında ve akrabalığa vurgu yapmasında aramak gerekir.

109 Cevad Ali, *Mufassal*, IV, s. 140.

110 Üseyd b. Hudayr, "Eğer iftira haberlerini yayanlar Evs'ten ise biz onları sustururuz. Hazrecli Kardeşlerimizden iseler yapılması gerekeni bize emret yapalım deyince Sa'd b. Ubâde "Vallahi söz konusu şahıslar Hazrec'den olduğu için böyle konuşuyorsun, senin kabilen olan Evs'ten olsalar böyle demezdin" sözüne Useyd "Yalan söylüyorsun ve sen bir münafıksın ve münafıkları savunuyorsun" diye cevap verince insanlar birbirinin üzerine yürüdü ve neredeyse çok kötü şeyler olacaktı. Bkz. İbnu'l-Esir, *el-Kâmil*, II, s. 85.

111 Ebû Hureyre anlatıyor: "Kureyş, Ensar, Cüheyne, Müzeyne, Eslem, Eşcâ ve Gıfar benim dostlarımdır. Onların da Allah ve Resulü'nden başka dostları yoktur." Bkz. Buharî, *Meknab*, 6.

112 Semhüdi, *Vefâ*, I, s. 408.

113 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, s. 189.

114 Hamidullah, Benî Neccar'da lider konumunda olan münafık Abdullah b. Übey'i veya kibri sebebiyle Sa'd b. Ubâde'yi saf dışı bırakmak için böyle yapıldığını iddia eder. Bkz. Hamidullah, s. 144. Tabii ki İbn Übey'in nifak hareketinin lideri olduğu tüm Müslümanların malumu idi. Ancak Sa'd b. Ubâde için böyle bir tavır sergilediğini söylemek biraz şaşırıcıdır. Hamidullah muhtemelen Sakife'deki çıkışı sebebiyle kendi için böyle bir değerlendirmede bulunmaktadır. Çünkü kendisi başta Hz. Peygamber olmak üzere Müslümanlar için oldukça fazla fedakârlık yapmıştır.

Hız. Peygamber Medine dönemi boyunca Ensar'ın desteği ve fedakârlıklarını daima övmüştür. Ensar'ın geçimi ziraattan olmasına rağmen cephede hep ön safta olmuştur. Ensar hiçbir mücadelede ganimet odaklı hareket etmemiş olup bunun tek istisnası Huneyn'dir. Hevazin'de yapılan taksimatta ganimetten pay almamasından ziyade, tulekaya¹¹⁵ pay verilmesi Ensar'ı olumsuz yönde etkilemiş olsa gerekir.¹¹⁶ Ancak bunu duyan Hız. Peygamber onlarla bir toplantı yapıp niyetlerini öğrendikten sonra kendilerine şöyle demiştir: "Ey Ensar topluluğu; kendi kendinize hakkımda söylediğiniz bazı söylentiler de neyin nesi? Size geldiğimde dalalet içinde bulup sizi hidayete erdirmedim mi? Sizi fakr-u zaruret içinde bulup zenginleştirmedim mi? Aranızda düşmanlık varken kalplerinizi birleştirmedim mi? Onlar da "Kesinlikle öyle, Allah ve Resulü en cömert ve en faziletli olandır" diyerek cevap vermişlerdir. Ardından Hız. Peygamber "Bana cevap vermeyecek misiniz? Eğer bize yalanlanmış olarak geldin seni tasdik ettik; horlanmış olarak geldin, sana yardım ettik; kovulmuş olarak geldin, seni himaye ettik; fakirken seni destekledik" deseniz doğru söylemiş ve doğruluğunuz onaylanmış olurdu."¹¹⁷ demiştir. Hız. Peygamber Ensar'ı hatasından dolayı eleştirirken fedakârlıklarını da ön plana çıkarmaktaydı.

Aslında Hız. Peygamber burada İslam'ın tuleka tarafından benimsenmesi için uğraş vermiş, Ensar'dan da Allahın dinine yardımcı olmayı sürdürmesini istemiştir. Bunun en büyük nedeni, ticareti kesada uğrayan Kureyş'i, mal ve mülkle İslam'a ısındırmaktır. Çünkü Kureyş Hız. Peygamber'e karşı mal mülkü-ticaret-, Ensar ise mal-mülke karşı Hız. Peygamber'i tercih etmişti. Ensar olaya ilk önce hakkaniyet açısından bakmıştır. Ancak Hız. Peygamber buna rağmen, Ensar'dan razı olduğunu ve kendilerinin refiki olduğunu belirtmek için "Ensar bir vadiye ya da geçide yönelse ben Ensar'ın yolundan giderim"¹¹⁸ demiştir. Nitekim Ensar burada Hız. Peygamber'i ve muhacirleri yerinden yurdundan eden Kureyş'e karşı bir tavır sergilemiştir. Bu olayda Ensar'ın bir başka çekincesinden bahsetmek gerekir. O da Hız. Peygamber'in Kureyş'e çok yakın davranması ve kendilerini terk etme ihtimalidir.¹¹⁹ Aslında bu tavır, Ensar'ın bir çıkar kavgası peşinde olduğunu göstermez. Aksine buradaki amaçları, İslam'ın ev sahipliğini ve Medinetu'r-Resul niteliklerinin devamlılığını sağlamaktır.¹²⁰ Zaten bunun sözünü Akabe biatinde Hız. Peygamber'den almışlardı. Ensar, ganimeti hedefleyen ve maddiyat

115 Mekke'nin fethi ardından Hız. Peygamber tarafından herhangi bir cezalandırmaya tabi tutulmamış Kureyşlilere verilen isimdir. Bkz. S. Kemal Sandıkçı, "Tuleka", *DİA*, İstanbul, 2012, XXXXI, s.361-362.

116 İbn Hişam, *es-Sîre*, IV, ss. 141-142; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, s.144.

117 İbn Hişam, *es-Sîre*, IV, s. 142.

118 Buhari, *Menâkıbu'l-Ensar*, 2.

119 İbrahim Beyzun, *el-Ensar ve'r-Resul*, Ma'hedü'l-İnma'l-Arabî, Beyrut 1989, s. 49.

120 İbrahim Beyzun, Ensar'ın buradaki çekincesini devlet merkezinin Mekke'ye taşınma enişesine bağlar. Bkz. Beyzun, *el-Ensar ve'r-Resul*, s. 49.

üzerinden olaylara bakan bir karakterde değil, tehlikeye karşı cansiperane hareket eden bir yapıdadır. Nitekim Hz. Peygamber “Sizler korku anında çoğalıp talep söz konusu olunca da azalırsınız”¹²¹ diyerek kendilerini övmüştür. Resulullah, Ensar’ın vazife ve diğergamlıklarını fazlasıyla yerine getirmeleri ardından kendilerini artık cennet nimetini beklemekle müjdelemiştir.

Muhacirler, İslam’ı yaşamak uğrunda her imkânı denemişlerdir. Şüphesiz şehirlerin anası sayılan Mekke’yi terk etmeleri onlara ağır gelse de bunu dinleri için yapmışlardır. Bu husus Hz. Peygamber’i de duygusal anlamda çok etkilemiştir. Medine’deyken ise İslam’a yardımda sınır tanımayan Ensar’ı överken yine hicretin önemini dile getirmiş ve “Hicret olmasaydı Ensar’dan birisi olurdu”¹²² Demek ki İslam’da Muhacir ve Ensar karakterleri birbirinin alternatifi olamayacak derecede ayrı ayrı önem arz ederler. Zaten bu durumu fark eden Akabe ehlinde bazıları, ilk muhacir kafilesini ardından Mekke’ye gelerek muhacirlere eşlik etmişlerdir. Zekvan b. Abdulkays, Ukbe b. Vehb b. Kelede, Abbas b. Ubade b. Nadle ve Ziyad b. Lebîd’den oluşan bu topluluk¹²³ hem Ensar hem Muhacir sevabına erişenlerdir.

4. Ensar’ın Çabaları

Hz. Peygamber’in tebliğde bulunduğu Arap kabilelerden İslam’ı kabul ve tasdik, himaye ve tebliğe yardımcı olmak üzere 3 şey talep etmekteydi.¹²⁴ Buradaki himayenin amacı da şahsi can güvenliği değildir. Çünkü kendisi zaten Mekke’de himaye altındadır. Bunun en büyük göstergesi Mut’im b. Adiy’in civar hakkı ve yine Akabe görüşmelerinde amcası Abbas’ın belirttiği üzere kabilesinin onun hâmisî olduğu gerçeğidir. Dolayısıyla himayeden maksat, İslam’ı tebliğde güvenli bir ortamın teminidir. Çünkü hicret, Hz. Peygamber’in, tebliğin önündeki engelleri kaldırma çabası olarak değerlendirilmelidir.¹²⁵ Himayenin riskleri etraflı bir şekilde bizzat Evs-Hazrec tarafından dile getirilmiştir. O günün şartlarında böyle bir şeyi üstlenmek, Arap toplumunda bir ayrışma ve muhtemelen Evs-Hazrec’in başta can olmak üzere mal-mülk kaybı demektir.¹²⁶

121 İbn Kesir, *el-Bidâye*, III, s. 443.

122 Buhari, *Menâkıbu'l-Ensar*, 2. Bazı çalışmalarda Hz. Peygamber’in hicret etmediği, bilakis müşrikler tarafından Mekke’den çıkarıldığı öne sürülür. Bkz. Hişam Cuayt, *fi Siret’i-Nebeviyye fi Mekke*, Beyrut, 2007, II, s. 292. Ancak Hz. Peygamber’in kendisini muhacirlerden sayması yanında Mekke’de Mut’im b. Adiy’in himayesinde bulunuyor olması gibi hususlar bu görüşün aksini ispat eder. Keza ikinci Akabe biatında Hz. Peygamber’in amcası Abbas onun Mekke’de emniyette ve kendi himayelerinde olduğunu söyler. İbn Hişam, *es-Sire*, II, s. 84.

123 İbn Sa’d, *Tabakât*, I, s. 193.

124 Belâzuri, *Ensâb*, I, s. 237; Süheyli, *Ravdu'l-Unûf*, II, s. 237.

125 Demircan, *Nebevi Direniş Hicret*, s. 146.

126 İbn Hişam, *es-Sire*, II, s. 88-89.

Genelde Ensar'ın Hz. Peygamber'i ve muhacirleri sadece Medine içinde koruma ile görevli olduğu tespiti yapılır. Aslında bunun dayanağı Bedir savaşından önce Hz. Peygamber'in Ensarla ısrarla yaptığı görüşmedir. Ensar bu görüşmede Hz. Peygamber'e, vereceği her kararın uygulayıcısı olacağını söylemiştir. Bedir de Ensar'ın Medine dışında savaşıp savaşmayacağı değil, Kureyş ile girişilecek ilk ve önemli bir çarpışma durumu söz konusudur. Çünkü Medine'den çıkış amacı savaş değil, kervandır. Bunun için her zamankinden daha fazla teyide ihtiyaç vardır. Bunun bir diğer kanıtı da Sa'd b. Muaz'ın konuşmasıdır. Burada sefere çıkmayan ve Medine'de kalan Ensar adına özür dileyen Sa'd şöyle demiştir: "Ya Resulallah; biz geride kabilemizden sana daha fazla sevgi duyan ve daha itaatkâr bir topluluk bıraktık, onların da cihada katılma istek ve niyetleri var. Eğer onlar senin düşmanla karşılaşacağını bilseler Medine'de kalmazlardı. Onlar çıkışımızın sadece kervana yönelik olduğunu zannettiler."¹²⁷ Bu ifadeler savaş istişaresinde bulunmayan Ensar içindir. Kendilerinin de İslam için cihad niyetinde olması, Ensar'ın görevinin İslamı sadece Medine içinde himaye ile sınırlı olduğu çıkarımına tezat oluşturur. Ayrıca ikinci Akabe biatı bir savaş biatıdır ve bu biat tamamlandığında Abbas b. Ubâde b. Nadle; "Ya Resulallah! Seni hak ile gönderene yemin ederim ki arzu edersen Mina ehline kılıçlarımızla saldırırız" deyince Hz. Peygamber "Biz bununla emr olunmadık" diyerek cevaplamıştır.¹²⁸ Bu ifade, Hz. Peygamber'i himaye ve İslam uğrunda savaşın Medine ile sınırlı olmadığı ve Ensar'ın her an İslam için mücadeleye hazır olduğunu göstermektedir.

Ensar karakteri maddi hususlarda yapılan fedakârlıklarla açıklanır. Hâlbuki İslam uğrunda canını dişine takarcasına verdikleri mücadeleler ve savaşlarda en ön safta yer almaları ve şehadetleri bu kavram içinde pek anlatılmaz. Örneğin Hz. Peygamber'in en zor durumlarından birisi olan Huneyn gazvesinde ani bir saldırı ardından Müslüman ordusu dağılmıştı. Bu esnada orduyu toparlamak için yoğun çaba sarf eden Hz. Peygamber önce "Ey Ensar", diye nida etmiş ve çağrısına ilk icabet eden de Ensar olmuştur.¹²⁹ Hubâb b. Münzir, Sakife'de hilafetin Ensar'ın hakkı olduğunu savunurken askeri katkılarında vurgu yapmış ve Ensar'ı "İslam'ın askeri birliği" olarak tanımlamıştır.¹³⁰ Hilafet tartışmalarında muhacirleri temsilen Sakife'ye katılan Hz. Ebû Bekir, Ensar'ın kıymetini bihakkin teslim etmiştir. Burada oldukça ilginç olan husus, Ensar'ın Muhacirlerle-İslâm'ın ilk mensuplarıyla-fazilet yarışına girme cesaretini göstermeleridir. Bu durum itiraz da

127 Vakidi, *Meğâzi*, I, s. 49.

128 İbn Hişam, *es-Sire*, II, s. 90.

129 Vakidi, *Meğâzi*, III, s. 899.

130 Taberî, *Tarih*, III, s. 205.

görmemiştir. Sakife'de yapılan toplantıda Ensarın yegâne adayı olarak Sa'd b. Ubâde öne çıkmıştır. Sa'd burada yaptığı konuşmada şahsı ve kabilesi adına hiç bir üstünlük ve hakkaniyetten bahsetmemiş, bilakis İslâm yolunda Ensar olarak verdikleri mücadeleyi dile getirmiş, neticede bunun yönetici olmak için yeter neden olduğunu söylemiştir.

Ensar'ın İslâm'ı kabul etmekle yaptıkları en büyük fedakârlık, yurtlarının hedef alınmasını göze almalarıdır. Zaten bunu Akabe'de mal ve liderlerin bu yolda riske edilmesi olarak tanımlamışlardır. Dolayısıyla muhacirleri yurtlarında barındırmaları ve imkânlarını onlarla paylaşmaları beklenen bir şeydir. Yarımadanın zengin Mekkeli tüccarları Mekke'yi sırf inancı için terk edenlerin mallarına el koyarken,¹³¹ dar gelirli Medineli Müslümanlar ellerindeki imkânları sığınmacılarla paylaşmak için yarışmaktaydı. Uhuvetten önce muhacirler bölük bölük Medine'nin farklı mahallelerinde Ensar evlerine yerleştirildiler. Ensar'ın ilk etapta yaptığı maddi fedakârlık muhacirlere mekân tahsisidir. Nitekim Evs-Hazrec, Ensar olma sözünü Akabe'de vermiştir. Bu sözleşme, maddi manevi her türlü fedakârlığı içeriyordu. Yani vatanını, malını, ailesini, ticaretini vs. sırf Allah ve Resulü için terk eden insanlara fedakârlık yapılacaktı. Dolayısıyla mal ve mülke değer vermeyen bir topluluğa karşı bir başka topluluk aynı tavrı etmiştir.

Hicret ardından Medineli Müslümanların takındığı tavır Kuran'da resmedilmiştir.¹³² Buna göre gazve ve seriyyelerle elde edilen maddi kazanımlar hususunda Hz. Peygamber muhacirlere pozitif ayrımcılık yapmıştır. Bunun nedeni yer ve yurtlarını İslam adına terk etmiş olmalarıdır. Aslında Medineli Müslümanlar tarımla geçinen ve Mekke tüccarları gibi çok fazla maddi kazançları olmayan bir topluluktur. Ancak Yesrib'in hicret yurdu olması ile Müslümanların gelirlerine artık tarımdan ziyade ganimet de eklenmiştir. Hem kıt imkânları hem de hicret nedeniyle artan nüfus yapısı, kendilerini ciddi bir ekonomik zorluğa itmiştir. Ancak kendileri mallarını terk eden Müslümanlara ellerindekini ve ganimetten hak ettiklerini paylaşarak misliyle mukabele etmişlerdir.

Bedir savaşı öncesinde gerçekleşen seriyye ve gazvelerin hiç birisinde hedef Kureyşle savaş olmayıp, Kureyş başta olmak üzere civar kabilelere İslamın gücü ve caydırıcılığını hissettirmektir. Abdulah b. Cahş seriyyesinde gerçekleşen çatışma durumu ise Hz. Peygamber'in eleştirileri üzerinden değerlendirildiğinde yapılanın, kastı aştığını gösterir. Dolayısıyla Kureyş'in adeta can damarı olan ticaret yollarını güvensiz hale getirmek veya Müslümanlardan gasp ettikleri mal mülkü

131 Kureyş'in ileri gelenleri, Abdullah b. Cahş'ın evine ve Suheybi Rumi'nin mallarına el koymuşlardır. Bkz. İbn Hişam, *es-Sîre*, II, s. 121.

132 el-Hasr 59/9.

geri almak için düzenlenen bu seriyelere¹³³ Ensar'ın katılmaması, Medine dışındaki mücadelelerden muafiyet anlamına gelmez. Bilakis Ensar'ın Mekke dönemindeki maddi bir takım meselelerin çözümü için müdahalede bulunması şartlar gereği makul de değildir. Ensar'ın görevi Mekke dönemindeki manevi, Medine dönemindeki maddi-manevi hususları sahiplenmektir.

Medine içinde kalıp savunma hususu, genelde Akabe'deki himaye ifadesinden çıkarılır. Ensar'ın topluca ilk iştirak ettiği askeri harekât, tüm kaynakların ittifakı üzere Bedir olmasına rağmen bunun aksini aktaran kaynaklar da vardır.¹³⁴ Ensar'ın İslam için mücadele kararlılığını, savaşlardaki şehitlerden de görmek mümkündür. Ensar Akabe'de ifade ettiği üzere liderlerini kaybetme riskini göze alarak bu yola girmiştir ve hakikaten Mekke fethedilmeden önce de birçok lideri şehit olmuştur.¹³⁵ Kısaca söyleyecek olursak Ensar, ilk savaş Bedirle birlikte cephede ilk saflarda yerini almıştır.

Ensar'ın Hz. Peygamber'i himaye kararlılığı savaş meydanında da had safhadadır. Örneğin Bedir savaşında meydanının gerisinde bir otağ yapılması teklifi ve buranın himayesi yine Ensar tarafından sağlanmıştır. Ensar Hz. Peygamber'e adeta bir emanet olarak baktığı için onu himaye uğrunda en önde olmuştur. Dolayısıyla İslam için adeta kahraman bir edayla hareket eden Evs-Hazrec hakkında yapılan "İnsanların lisan bakımından en uzunları, kılıç bakımından en keskinleri"¹³⁶ tanımı, hakikaten yerinde bir tanımdır. Ensar'ın İslam'a en büyük desteği, bu uğurda hayatını ortaya koymuş olmasıdır. Tebük seferinde binek bulamadığından ötürü savaşa katılamayan ve Hz. Peygamber'den de gerekli teçhizatı temin edemeyen yedi kişilik bir grup vardır ki bunlar bekkaun (ağlayanlar) olarak nitelenmişlerdir. Benî Süleym'den Irbad b. Sâriye es-Sülemî haricinde bu şahısların hepsi Evs-Hazrec'dendir.¹³⁷

Evs-Hazrec İslam'a yurt oluşturmuş, resule hayat ve tebliğ garantisini vermiş ve davetin ev sahipliğini yapmayı kabullenmiştir. Bu duruşları nedeniyle kendilerini Hz. İsa'nın havarileri olarak tanımlayan ifadeler¹³⁸ oldukça yerindedir. Hz. Peygamber, seçtiği nakipleri kabile-

133 Tahir Ali Akle, *el-Ensar Remzu'l-İsâr ve Dahiyetü'l- Esere*, Dâru'l-Hâdi, Beyrut 2001, s. 75.

134 Vakidî, *Meğâzî*, c.I, s. 9. Vakidî'nin Meğâzî'sinde ve İbn Sa'd'ın Tabakât'ında Hz. Hamza'nın el-İs Seriyesinde 15 kişilik Ensar grubu olduğuna dair bir rivayet yer almakla birlikte Bedir savaşına kadar Ensar'dan hiç kimsenin askeri harekâtlara gönderilmediği ve bunun daha sahil bir haber olduğu söylenmektedir. Bkz. Vakidî, *Meğâzî*, I, s.10.

135 Esad b. Zûrâre, Uhud'da; Sa'd b. Muaz, Hendek'te şehit olmuştur. Cevad Ali, *el-Mufasssal*, IV, s. 137.

136 İbn Sad, *Tabakât*, I, s. 185.

137 Vakidî, *Meğâzî*, III, s. 994.

138 Samiye Menisi, bu çıkarımı Saff suresi 14. ayete dayandırır. Samiye Menisi, *el-Ensariyyat mine's- Sahâbiyyat*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire 2002, s. 13.

lerin temsilcileri olmaları nedeniyle Hz. Musa'nın seçtiği 12 nakibi, kabilelerine kefil olmaları nedeniyle de İsa'nın havarilerine benzetmiştir.¹³⁹

Sonuç

Mekke'ye hac ve panayırlara iştirak için gelen kabilelerin İslam'ı kabul etmemesinde, kabilecilik ve Kureyş'in maddi-manevi hegemonyası önemli iki faktördür. Her iki engеле rağmen, Hazrec kabilesinden altı kişinin İslam'ı kabul etmesi ve bu kabulün kitlesel bir hale dönüşmesi sıra dışı bir olaydır. Bu olay tek başına, muhatabın hızlıca ikna olması ile izah edilemez. Dolayısıyla Hazrecli altı kişinin İslam'ı kabulünde ve Ensar karakterinin oluşumunda birçok faktör bir arada düşünülmelidir. Ensar karakterinin oluşumunda ilahi yardım ve Hz. Peygamber'in çabaları yanında olumsuz bazı etkenlerde pay sahibidir. Evs-Hazrec, aralarında yaklaşık yüz yirmi yıl süren iç çatışma ortamının bıkkınlığını İslamı kabul için bir fırsata dönüştürmüştür. Evs-Hazrec Muhacirlere Ensar olmakla, aslında eski yaşadıklarından daha büyük bir meşakate kucak açmıştır. Kendileriyle Akabe mevkinde yapılan görüşmelerde Evs-Hazrec, yaşadığı acılar, çatışmalar, iç savaşlar ve en önemlisi asabiyetle şekillenen yaşamlarını değiştirmek için bir tercih yapmıştır. İki yıla yayılan akitleşmeler neticesinde Müslüman topluluk Medine'de siyasi bir yapıya bürünmüştür. Ancak zahirde her türlü tehdidin odağı haline gelen Medine, kısa sürede gerçekleştirdiği kenetlenme ile tüm sıkıntıların üstesinden gelebilmiştir. Muhacirler için her fedakârlığı yapan Evs-Hazrecli Müslümanlar, Ensar sıfatı ile anılmaya başlamış ve Ensar, Medineli Evs-Hazrec Müslümanları için bir üst kimlik olmuştur. Arap kültüründe İslam'dan önce ve sonra, kabile faktörü siyasal ve sosyal hayatı şekillendiren unsurlardan olsa da Allah ve Resulü tarafından böyle isimlendirilmiş olmaları, Ensar ismini tercih etmelerinde etkili olmuştur. Ayrıca bu isim kullanıldıkça ve buna vurgu ve atıf yapıldıkça Medine'de Evs-Hazrec arasındaki kaynaşma ve hayırda yarışma suretiyle aralarındaki kabilevi çatışma olasılığı her geçen gün azalmıştır. İslam'da, sahip olunan iyi niteliklerle övünmek hoş görülmemesine rağmen Evs-Hazrec, Ensar kimliği ile daima övünmüştür.¹⁴⁰ Bunda vahyin ve Hz. Peygamberin yönlendirmesi ve taltiflerinin etkisi büyüktür.

Hz. Peygamber'in Ensarla ilişkisi vefa üzerinden olup bu birliktelikle hayırda yarış, esası oluşturur. Hz. Peygamberin tesis ettiği bu vefa yolu, İslam Tarihi'ni şekillendiren bir olaydır. Hicret Arap yarımadasının sosyolojik yapısındaki dönüşümün adıdır. Nitekim Hz. Ömer döneminde kurumsallaşan İslam devletinde hicret, resmiyete şekil veren ve İslam Tarihi'nde meydana gelecek bütün olayların ölçütü olarak kabul edilmiştir.

139 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, s. 189.

140 Cevad Ali, *el-Mufasssal fi Tarihi'l-Arab Kable'l-İslam*, y.y., 1993, IV, s. 140.

Ensar karakteri, Akabe ve hilafet olmak üzere iki biat arasında değerlendirilmesi gerekir. Akabe biatı ile oluşan Ensar kimliği, risaletin on yıllık Medine döneminde fedakârlığın her türlü örneğini vermiştir. Bu duruş, risalet takdiri yanında ilahi takdiri de kazanmıştır. Rıza-i ilahiye mazhar olmak, Ensar vazifesinin eşsiz ve hakkıyla yapıldığının resmidir. Ensar, hilafet biatı ile de Hz. Peygamber'den sonra siyasal birliğin devamlılığına yardımcı olmuştur. Bu durum Ensar kimliğinin muvakkat olmadığını göstergesidir. Evs-Hazrec, Hz. Peygamber'in davet ettiği onlarca kabile arasından İslâm'ı kabul ederek önce kendilerine Ensar olmuş, ardından muhacirlere sonra da karşılaştıkları her topluluğa bu ruhla yaklaşmışlardır.

Ensar'ın tavır ve tutumları, İslam Tarihi'nde İslam ve Müslümanlar için yapılabilecek fedakârlıklar hususunda başlıca örneklerdendir. Hicretten sonra Evs-Hazrec ve Ensar-Muhacir arasında zaman zaman sorunlar yaşanmışsa da bu durumlar, bizzat Hz. Peygamber'in müdahalesi ile düzeltilmiştir. Ensar, Arabistan'ın yerleşik kültürünün temel kodu olan yok ederek var olma anlayışını, İslam'a ev sahipliği yaparak sonlandırmıştır.

Evs-Hazrec her iki Akabe'de kabul ettiği şartlar doğrultusunda önce İslam'ı aralarında yaymış, komşularıyla olan siyasi ve sosyal ilişkilerini gözden geçirmiş ve kendi aralarındaki kardeşlik bağını İslam'la tekrardan hatırlamıştır. Biat hususundaki sadakatinden zerre kadar taviz vermeyen Evs-Hazrec, tüm fedakârlıklarını sadece cennet karşılığında yapmıştır. Bu ödüle giden yolda başta Arap yarımadasında, ardından da İslam'ın ulaştığı her yerde hayatın akışını değiştirmiştir.

Kaynakça

- Akle, Tahir Ali, *el-Ensar Remzu'l-İsâr ve Dahiyetu'l-Esere*, Dâru'l-Hâdi, Beyrut 2001.
- Algül, Hüseyin, "Muhacirun-Ensar Üzerine Bir Araştırma", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1993, V, sayı: 5, s. 25-52
- Ali, Cevad, *el-Mufassal fi Tarihi'l-ArabKable'l-İslam*, y.y.,1993.
- Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail (ö. 256/870), *Sahîhu'l-Buhârî*, II.(haz. Bedreddin Çetiner), Çağrı yay., İstanbul 1992.
- Belâzuri, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Yahya, *Ensâbu'l-Eşrâf*, thk. Muhammed Hamidullah, Dâru'l-Meârif, Mısır 1959.
- Beyzun, İbrahim, *el-Ensar ve'r-Resul*, Ma'hedü'l-İnmai'l-Arabî, Beyrut 1989.
- el-Cabiri, Muhammed Abid, *Arap-İslam Siyasal Aklı*, çev. Vecdi Akyüz, Kitabevi yay., İstanbul 2001.
- Cuayt, Hişam, *fi's-Sireti'n-Nebeviyye fi Mekke*, Dâru't-Talia, Beyrut 2007.
- Çağrı, Mustafa, "İsâr", *DİA*, c. XXII, İstanbul 2000, ss. 490-491.
- Demircan, Adnan, *Nebevi Direnış Hicret*, Beyan Yay., İstanbul 2015.
"Siyasetin Kültürel ve Sosyal Hayattaki Yansımaları Bağlamında 'Ensâr ve Muhacir' Kavramları", *Anemon: Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2013, cilt: I, sayı: 1, s. 7-16
- Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, çev. Mehmet Yazgan, Beyan Yay., İstanbul 2011.
- Hasan, İbrahim Hasan, *İslam Tarihi*, çev. İsmail Yiğit, Sadreddin Gümüş, Kayhan Yay., İstanbul 2011.
- İbn Abdilberr, Yusuf en-Nemerî (ö.463/1071), *ed-Dürer fi İhtisari'l-Meğâzi ve's-Siyer*, thk. Şevki Dayf, Dâru'l-Meârif, Kahire, 1991.
- İbn Hişam, Ebû Muhammed Cemaleddin (ö.218/833), *es-Siretu'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekka, İbrahim el-Ebyari, Abdülhafız Şelebi, Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabi, Beyrut, t.y.,
- İbn İdris, Abdullah Abdulaziz, *Muctemau'l-Medine fi Ahdi'r-Resul*, Camiatu Melik Suud, Riyad 1982.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Şemseddin Ebû Abdillâh (ö.751/1350), *Zâdu'l-Meâd fi Hedyi Hayri'l-İbâd*, thk. Şuayb el-Arnaût, Abdulkadir el-Arnaût, Mektebetu'l-Menâri'l-İslamiyye, Beyrut 1994.
- İbn Kesir, İmaduddin Ebû'l-Fidâ(ö.774/1373), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turki, Dâru Hicr, Cize 1997.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Muhammed (ö.711/1311), *Lisânu'l-Arab*, thk. Emin Muhammed Abdulvehhab, Muhammed Sadık el-Ubeydi, Dâru İhyai Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1999.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed (ö.230/844), *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, thk. Ali Muhammed Ömer, Mektebetu'l-Hanci, Kahire 2001.
- İbn Zebâle, Muhammed b. Hasan(ö.199/814), *Ahbâru'l-Medine*, Merkezu Buhûs ve Dirâsâti'l-Medineti'l-Münevvere, Medine 2003.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed (ö.310/923), *Camiu'l-Beyân An Te'vili Âyi'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turki, Dâru Hicr, Cize 2001.
- es-Semhûdî, Nureddin Ali (ö.911/1506), *Vefâu'l-Vefâ bi Ahbâri Dâri'l-Mustafa*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1984.
- es-Süheylî, Ebû'l-Kâsim Abdurrahman(ö.581/1185), *er-Ravzu'l-Unûf fi Şerhi's-Sireti'n-Nebeviyye li İbn Hişam*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y.
- Kapar, Mehmet Ali, "Eyyamu'l-Arab", *DİA*, İstanbul, 1995, XII, s.14-16.
- Katibî, Muhammed Ali, *Sa'd b. Rebi' el-Ensârî*, Dâru'l-Kalem, Dimesk 1993.
- Lings, Martin, *Hz. Muhammed'in Hayati*, çev. Nazife Şişman, İnsan Yay., İstanbul 2012.

- el-Makrizî, TakıyyüddinAhmed(ö.845/1442), *İmtâu'l-Esmâ*, thk. Muhammed Abdülhamid en-Nemisi, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1999.
- Menisi, Sâmiye, *el-Ensariyyatmine's-Sahâbiyyat*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire 2002.
- Numânî, Mevlânâ Şibli, *Son Peygamber Hz. Muhammed*, çev. Yusuf Karaca, red. Muharrem Tan, İz Yay., İstanbul 2012.
- Önkal, Ahmet "Civâr", *DİA*, VIII, s.34-35, İstanbul 1993,
- er-Ravi, Muhammed, *el-Medinetu'l-Munevvere fi Ahdi'r-Risâle*, Mektebetu'l-Ubeykan, Riyad 2006.
- Safa, Mustafa, *Hz. Peygamber Döneminde Medine'nin Sosyal Yapısı*, Araştırma, Ankara 2015.
- Sallâbî, Muhammed Ali, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, Dâru'l-Marife, Beyrut 2012.
- Sandıkçı, S. Kemal, "Tuleka", *DİA*, İstanbul, 2012, XXXXI, s.361-362.
- Şakir, Mahmud, *İslam Tarihi*, çev. Ferit Aydın, Kahraman yay., İstanbul 1995.
- et-Taberî, Ebû Cafer Muhammed, *Camiu'l-Beyân An Te'vili'Âyi'l-Kuran*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turki, DâruHicr, Cize, 2001, XI, s. 256-259.
Tarihu'r-Rusûlve'l-Mulûk, thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim, Dâru'l-Meârif, Kahire, t.y.
- Watt, W. Montgomery, *Muhammad at Medina*, Oxford University Press, Great Britain 1956.
- Zengin, Fethullah, *Ensar Kitabı/İslam Tarihinde Ensar*, Ensar yay, İstanbul 2015.
- Zeynel Abidin, Muhammed Surûr, *Dirâsât fi's-Sîreti'n-Nebeviyye*, Dâru'l- Erkam, Birmingham 1988.